

dnk DE NIEUWE KRONIEK

veertiende jaargang, nummer 2, augustus 2023

Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

STRIUKELKUNST

Als nawee van de wederopbouw van de stad na de Tweede Wereldoorlog waren regelmatig tot het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw, in het centrum grote open plekken te zien als gevolg van sloop voor nieuwbouwplannen van projectontwikkelaars.

DE EERSTE GEMEENTELIJKE NOODWONINGEN IN TIEL

De meeste Tielenaars zullen bij het begrip noodwoningen denken aan de betonwoningen aan de Nachtegaallaan of de Zweedse woningen in de Schaepmanstraat na de Tweede Wereldoorlog. Dat waren echter niet de eerste noodwoningen van de gemeente Tiel.

JOODS GEDENKTEKEN SPREEKT WEER

Op 2 mei 2023 klonken voor het eerst sinds jaren weer namen uit het in 1996 onthulde gedenkteken ter nagedachtenis van de in de oorlog vermoorde Tielse Joden. 'Eindelijk' verzucht(t)en velen, 'helaas' zeggen sommigen.

AAN DE OORLOG KWAM GEEN EINDE

Hans van de Pol is geboren in 1946 aan het Badhuisplein 30 in Tiel. Het Tielse Badhuisplein is een Nutsstichting, in het leven geroepen om arbeiders fatsoenlijk te huisvesten. Zijn ouders woonden daar voor de Tweede Wereldoorlog al. Zoals alle Tielenaars moesten zij evacueren en Tiel verlaten in de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog.

Voorwoord	3
Struikelkunst	4
De eerste gemeentelijke noodwoningen in Tiel	10
Joods Gedenkteken spreekt weer	19
Tien keer de Kleibergsestraat	24
Aan de oorlog kwam geen einde	30
Een nieuwe stationswijk in Tiel	37
Boren naar sporen	40
Flipje en Streekmuseum	42
Regionaal Archief Rivierenland	43
Boekbesprekingen	44
In memoriam Frits Kat (1937-2023)	46
Vereniging Oudheidkamer	47

Omslagfoto:
Aquarel door Lies Veenhoven van het koetshuis op de hoek Burg. Meslaan en Groenendaallaan. Gebouwd in 1849 voor de Drumptse villa Buitenzorg, later Elzenpasch van de familie Meijer. De villa is in 1967 verbrand.
(Prentencollectie RAR inv. nr. 0650-1452)

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

VOORWOORD

Deze keer geen verhaal dat zoals mijn laatste voorwoord in De Nieuwe Kroniek van 1 april jl. door een 'chatbot' is geschreven. Hoewel, het is eigenlijk wel heel aantrekkelijk: aan een programma in je computer een duidelijke opdracht geven en vervolgens komt er een verhaal op je scherm dat min of meer de strekking heeft van hetgeen jij wil schrijven. Ditmaal dus weer 'eigen' werk.

Het seizoen 2022-2023 van onze Vereniging is dit jaar met de grote excursie naar Grave afgesloten. Ruim veertig leden kunnen terugzien op een uiterst plezierige dag. Met bewondering en jaloezie bezocht ik het toeristisch informatiepunt in het voormalige Raadhuis van de gemeente Grave aan de Hoofdwag; volledig bemenst door vrijwilligers en de accommodatie volledig verzorgd door de gemeente. Enige vergelijking met ons toeristisch informatiepunt speelde door mijn hoofd.

De excursie naar Grave heeft echter weinig met dit voor u liggende, mooie tijdschrift te maken. Wederom is het een prachtige uitgave geworden waar de samenstellers trots op kunnen zijn. Van diverse kanten bereiken mij telkens weer positieve reacties op uitvoering en inhoud van ons tijdschrift. Een tijdschrift dat zonder enige advertentie kosteloos naar onze leden wordt gezonden. Behalve naar onze leden wordt De Nieuwe Kroniek ook gezonden naar de scholen in Tiel en naar de docenten geschiedenis van het Lingecollege. Sinds een aantal jaren

wordt dit gedaan: enerzijds is hiertoe indertijd besloten om het tijdschrift een grotere bekendheid te geven en daarmee het werk van onze Vereniging, anderzijds om mensen kennis te laten maken met de geschiedenis van de eigen woonplaats.

Het tijdschrift is aan haar veertiende jaargang bezig met in de redactie een aantal leden van het eerste uur. Voorwaar een prestatie waar men trots op mag zijn en een daad welke aangeeft hoe belangrijk men het samenstellen van De Nieuwe Kroniek vindt.

Echter, soms bereiken mij signalen waarin men aangeeft dat men nog steeds wel wil schrijven maar dat men het redactiewerk zwaarder gaat ervaren. Men zegt dan "de jaren tellen". Het betekent dat men op zoek moet gaan naar leden die goed met de pen en de taal zijn, die gevoel hebben voor historie en/of die het leuk vinden om iets uit te zoeken in ons Regionale Archief, in historische bronnen of om gewoon met mensen te praten. Misschien iets voor u?

Martin J. van der Mark,
Voorzitter

▲ De kunstenaars/initiatiefnemers van KunstkoP tussen foto's van de georganiseerde activiteiten. 2002 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

STRUIKELKUNST

TIJDELIJKE KUNST IN TIEL VAN DE STICHTING KUNSTKO P

De kunstprojecten van Marja Stoel en Caro Agterberg van 1994 t/m 2002

Als nawee van de wederopbouw van de stad na de Tweede Wereldoorlog waren regelmatig tot het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw, in het centrum grote open plekken te zien als gevolg van sloop voor nieuwbouwplannen van projectontwikkelaars. Het resultaat was voor meestal lange tijd geen fraai en een enigszins armoedig gezicht en had vooral een storend effect op het wonen in- en beleven van de binnenstad.

Echt oog voor de resterende historische bouwwerken was er eigenlijk niet.¹ De in de jaren tachtig geproduceerde nota's om een bewuster gemeentelijk beleid te stimuleren op o.a. het gebied van milieu en cultuur, hadden indertijd weinig effect en belandden feitelijk diep in ambtelijke bureauladen.² Er werd in de toen wekelijks in 'De Beurs' gehouden discussiebijeenkomsten, 'De Tafel van Tiel', zelfs gesproken over een identiteitscrisis. Ook vond men, dat de aandacht voor lokale cultuur en kunst te wensen over liet. Dit veranderde toen in 1993 de gemeente de eerste beleidsmedewerker voor cultuur, Liesbet de Vries benoemde, die tevens secretaris was van de toen vernieuwde Commissie Beeldende Kunst. En in september 1994 werd door de gemeente een kwaliteitscommissie voor de binnenstad ingesteld. In dezelfde maand werd al groots gestart met de manifestatie 'Kunst te gast'. Met 25 instellingen en bedrijven en ongeveer 65 kunstenaars was met behulp van een wandelroute op diverse locaties kunst te zien. Ook werd de eerste 'Culturele Uitmarkt' georganiseerd, naar het voorbeeld van hetzelfde evenement in Amsterdam. Het was beide een succes en hoopvol gebeuren, dat het kunstklimaat in de stad zou kunnen verbeteren, ondanks het feit dat in dezelfde periode door problemen met de gemeentelijke begroting er ernstig over werd gedacht toch ook op cultuur te bezuinigen. Anderzijds heeft 'Kunst te Gast' indirect bijgedragen tot het drie jaar later oprichten van de tot op heden succesvolle 'Kunstenaars Vereniging Werkplek'.

BETROKKENHEID

Onder het motto 'geen toeschouwer maar deelnemer zijn', startten de kunstenaars Caro Agterberg en Marja Stoel eveneens in 1994 hun activiteiten met de 'Stichting KunstkoP'. Zij ergerden zich aan de lelijke

Uitnodiging voor de manifestatie 'Kunst te gast' in 1994 (Collectie en foto auteur)

open plekken, die door sloop van gebouwen waren ontstaan en naar te verwachten was, er langdurig zouden blijven, weliswaar afgeschermd met al evenmin fraaie bouwschermen. De achterliggende oorzaak was tevens een op dat moment spelende discussie binnen de gemeente over kunst en cultuur. Bij de toenmalige wekelijkse openbare discussie 'De Tafel van Tiel' in het restaurant De Beurs werd vaak over dit onderwerp 'gehakketakt' en de toen in de maak zijnde gemeentelijke cultuurnota deed iets 'borrelen' bij de dames. Vooral toen duidelijk werd dat er eigenlijk niets of te weinig gebeurde in Tiel. Dan gaan we

(Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

zelf wat doen en daarbij vooral, zoveel als mogelijk is, de burgerij erbij betrekken, was hun gedachte. Dat hoopte men te bereiken door het realiseren van een aantal ludieke projecten in de stad, waarvan gesteld kan worden dat ze zeker opvallend waren. De intentie was mensen aan het denken te zetten over hun omgeving, door daarin steeds iets te veranderen. Het werd daarom door de samenstellers dan ook wel ‘struikelkunst’ genoemd. En gezegd moet worden dat ze royale medewerking verkregen van het gemeentebestuur bij de verwezenlijking van hun voor Tiel toch wel zeer ludieke activiteiten. Beide dames vertrokken overigens na een aantal jaren met hun partners uit de stad naar elders. En dat werd het einde van de ‘Stichting KunstkoP’. Een naam die overigens spontaan ontstaan was, toen ze er een moesten verzinnen en een van hen wanhopig zei: “Ik krijg er een kunstkop van”.

ACTIVITEITEN

Onverwacht stonden in juli 1994 op het troosteloze terrein van het gesloopte PGEM-gebouw aan de Koornmarkt vijftien manshoge fel gekleurde houten bloemen van onbekende herkomst. Het bleek al snel dat dit de eerste ludieke actie was van KunstkoP. Men noemde het de ‘Puintuin’.

▲ Houten bloemen op het terrein van het afgebroken PGEM-gebouw aan de Koornmarkt. 1994 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

▲ Onthulling van een kunstbank in de Waterstraat door wethouder Jan Roos. 1997 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

Deze bloemenweelde verdween al snel achter een schutting die het sloopterrein aan het gezicht moest onttrekken. Maar daarmee werd het volgende project in de startblokken gezet. De beide dames beschilderden na verkregen toestemming, de gehele schutting langs de Koornmarkt in vrolijke kleuren. Extra dimensie kreeg het geheel door het aanbrengen van een gedicht, dat Sylvia Janssen van Dooren had geschreven:

Gevonden aan een heiningpaal
Als het hoge water gaat verdwijnen
en het feesten is gebeurd
Voordat hij zich naar zee laat voeren
Gooit hij lachend zijn kroon
Als geschenk voor zoveel mooie uren

In oktober trok de aandacht het samen met willekeurige burgers vervaardigen van een groot schilderij op de (Groen)Markt, genaamd ‘De Stad’ ter afsluiting van de kunstmanifestatie ‘Kunst te kijk’. Later werd het op de zijmuur van de toneeltoren van de Agnietenhof bevestigd. Een jaar later werd driemaal bij de Waterstraat een ‘kunstbank’ gerealiseerd. Op een daarvan

▲ De kist 'Millenniummonument' wordt in de vloer van de uitbreiding der Agnietenhof begraven. 1999 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

waren op het zit- en leungedeelte, metalen etsplaten bevestigd door het grafisch collectief 'Het Blinkt'. Leden waren de grafici Pim Rooymans, Jos Winckelmolen, Jos de Bruin en Mieke van den Besselaar. Na een jaar door het winkelend publiek intensief gebruikt te zijn, waren ze behoorlijk bekrast en werden de platen afgedrukt. Deze afdrucken werden daarna in het Streekmuseum met de platen geëxposeerd en opgenomen in de museumcollectie. De laatste bank werd in 1997 door het kunstenaarscollectief 'Missionary of Love' ontworpen als een glazen bank met sterk vergrote afbeeldingen van rozen.

MILLENNIUMKIST EN TAARTEN

Eind december 1999 werd op initiatief van museumdirecteur Peter Schipper onder het motto 'Afscheid van de 20e eeuw' een speciaal vervaardigde kist gevuld met tientallen persoonlijke voorwerpen van een aantal Tielenaars. Nadat deze was geëxposeerd in het streekmuseum werd ze water- en luchtdicht afgesloten en met veel ceremonieel begraven in de vloer van de uitbreiding van de Agnietenhof.

▲ Bakstenen taart 'Levenskracht', ontworpen door kunstenaar Verowin Fikkert. 2000 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

Een gedeelte van de kist bleef boven de grond uitsteken en is tot op heden nog steeds onder een dikke glazen plaat te zien in de foyer. Pas in het jaar 2371 mag ze weer worden uitgegraven en geopend. Hierbij er optimistisch van uitgaande, dat het gebouw er dan nog zal zijn. Daarom zou honderd jaar wellicht wat realistischer geweest zijn! Het begin van het jaar tweeduizend werd als 'Tiellennium' gevierd tijdens de nieuwjaarsreceptie van de gemeente Tiel, waarbij met Straattheater 'De veroordeling van 1999' werd opgevoerd onder regie van Michel Lafaille. Heel bijzonder was de maandelijksse vervaardiging van twaalf kunsttaarten naar eigen ontwerp door twaalf kunstenaars, in samenwerking met bakker Hans Schroot. Er zijn uit deze samenwerking heel bijzondere eetbare kunstwerken ontstaan, die letterlijk tot de tijdelijke kunst behoorden, want ze zijn allemaal opgegeten! Gelukkig heeft fotograaf Jan Bouwhuis alles voor de eeuwigheid gefotografeerd en is alles uitgebreid in de krant beschreven door de journalist Walter Post.

Vervaardigde taarten:

Bon Voyage: Corrie Agterberg en Marja Stoel.

taART. Driehoeken: (204) Eef de Graaf.

Tableau vivant: Mieke van de Besselaar.

Dans om de kroon: Coen en Guusje Kayk.

Voor dik en dun: Geery van der Velden.

ToRso: Pieter van den Burg.

Twee in een: Frans Ebing.

Levenskracht: (bakstenen) Verowin Fikkert.

Hommage aan de Maestro: Jaouad Bennani.

Piramidion: Corrie Henning.

Zonder titel: Ineke Voigt.

taART: (vijf taarten) Roel Schroot.

⦿ Bakker Hans Schroot (l.) met de laatste kunsttaart. 2000. (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

Tussendoor, in mei 2000 werd in opdracht van de gemeente Tiel een videofilm vervaardigd onder het motto 'Tiel laat van zich horen'. Deze werd vertoond tijdens de Hanzedagen in Zwolle. In september had men nog een manifestatie 'Eyes for Ice' in Culemborg tijdens de daar gehouden jaarlijkse 'Lek Art 2000'. En in 2001 werkte men mee aan een expositie 'Mensenwerk' ter gelegenheid van de opening van het verbouwde theater Agnietenhof. In november van hetzelfde jaar realiseerde men een kunstwerk 'We Were Here'. Dit bestond uit vijf grote voeten, vervaardigd van neergelegde appels, waarvan een voet in de Linge dreef.

HET EINDE

Inmiddels waren de vervaardigde kunstwerken al verdwenen toen van 19 juni t/m 20 juli 2002 in de gemeentelijke expositieruimte 'Het klooster', een overzichtstentoonstelling van de gerealiseerde projecten gehouden werd onder de titel 'KunstkoP zet er een punt achter'. Meer dan 150 personen bezochten deze tentoonstelling. Aanleiding tot het beëindigen van de activiteiten van de stichting was het vertrek van beide kunstenaars uit de stad. Hun doel was bereikt. Alle projecten

waren tijdelijk, maar wat wellicht bleef is de herinnering. Om dat laatste voor de toekomst enigszins te garanderen vroeg de streekarchivaris de toenmalige beheerder van de expositieruimte, mevrouw Loes Verbrugge, de kunstenaars te vragen of ze hun documentatie/archief over KunstkoP wilde schenken aan het Stadsarchief Tiel. Daarop werd positief gereageerd. En tijdens een afsluitingsbijeenkomst in de expositieruimte werd dit nog eens officieel in het openbaar bevestigd middels het aanbieden van twee lege archiefdozen. Toen was er echt een punt achter gezet!

Noten

1. P.W. Schipper, Wandelen langs verloren verleden in Tiel: 1945-2010. Lustrumboek 2011. Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken. Pag. 387 t/m 432
2. [J. Jonker], Nota 'Monumentenzorg in Tiel'. [Tiel] mei 1981 en ir. M. van Lidth de Jeude en Milieuwerkgroep Tiel, Nota 'Het groen in de binnenstad van Tiel'. Gouda/Tiel april 1986

Bronnen

- H. van den Berg, M. van den Besselaar en E. Luermans, KV Werkplek. 1997-2007. [Tiel] 2007
- P.G.J. Huismans, Inventaris van het archief der gemeentelijke expositieruimte 'Het Klooster' 1998-2003. Collectie RAR nr. 0491
- W. Veerman, Inventaris van de Collectie van de Stichting 'KunstkoP'. Kunstprojecten door Caro Agterberg en Marja Stoel te Tiel. 1994 t/m 2002. Manuscript. Collectie RAR nr. 0386
- Collectie kranten over de jaren 1993 t/m 2002. Collectie RAR

⚠ Expositie in het Streekmuseum van afdrucken der bekraste etsplaten van de kunstbank in de Waterstraat. 1995/1996. (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

⚠ De laatste activiteit onder het motto 'We Were Here'. Appels in de vorm van een voet in de Linge. 2001 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

Overzicht van de vanaf 1994 verwezenlijkte projecten, gebaseerd op de bewaarde plakboeken:

1994 juli	'Puintuin'. 15 Manshoge felgekleurde houten bloemen op het sloopterrein van de PGEM aan de Koornmarkt te Tiel.
1994 augustus	'Kunstwand'. Beschilderde schutting bij de Korenmarkt en het onbebouwde PGEM-complex te Tiel, met een gedicht van kunstenaressen Sylvia Janssen van Dooren.
1994 oktober	'De Stad'. Publiek-schilderij ter afsluiting van de kunstmanifestatie 'Kunst te Kijk' in Tiel.
1995	'Kunstbank I'. Publieke bank bij het gebouw van V&D voorzien van drie verschillende zitplaatsen, geschilderd in felle kleuren.
1995 september	'Kunstbank II'. Publieke bank bij het gebouw van V&D voorzien van etsplaten door het grafisch collectief 'Het Blinkt'.
1997 januari	'Kunstbank III'. Publieke glazen bank bij het gebouw van V&D naar ontwerp van het kunstenaars collectief 'Missionary of Love'.
1999 december	'Millennium-monument'. Kist met herinneringen van een aantal Tielenaren uit de twintigste eeuw, geplaatst in de vloer van theater Agnietenhof.
2000 januari	'Tiellennium' nieuwjaarsreceptie van de gemeente Tiel en 'De veroordeling van 1999'. Opgevoerd door het Straattheater.
2000 januari t/m december	'KunsttaART'. Kunstenaars vervaardigen met bakker Hans Schroot elke maand een taart naar eigen ontwerp.
2000 mei	'Zwarte doos' en Tielse videofilm onder het motto 'Tiel laat van zich horen', tijdens de Hanzedagen in Zwolle.
2000 september	'Eyes for Ice'. Beeld op de Markt te Culemborg tijdens Lek Art 2000.
2001	'Mensenwerk'. Expositie t.g.v. de opening van het theater Agnietenhof te Tiel.
2001 november	'We Were Here'. Vijf grote voeten vervaardigd van neergelegde appels, waarvan één voet in de Linge. Vervaardigd t.g.v. de vlucht per Helicam door burgemeester Van Tellingen. Doel was reclame voor Appelpop.
2002	'KunstkoP zet er een punt achter'. Overzichtstentoonstelling van de gerealiseerde projecten in 'Het Klooster' te Tiel. 19 juni t/m 20 juli.

DE EERSTE GEMEENTELIJKE NOODWONINGEN IN TIEL

Hoe ze er uiteindelijk in 1927 toch kwamen

De meeste Tielenaars zullen bij het begrip noodwoningen denken aan de betonwoningen aan de Nachtegaallaan of de Zweedse woningen in de Schaepmanstraat na de Tweede Wereldoorlog. Dat waren echter niet de eerste noodwoningen van de gemeente Tiel. Eerder wilde Tiel al houten barakken als noodwoningen gebruiken. Toestemming daarvoor van de provincie Gelderland was echter moeilijk te verkrijgen. De provincie oordeelde vaak dat er echt sprake van een noodsituatie moest zijn. Als voorbeeld werden houten barakken als noodwoningen toegestaan na de overstroming van 1926 in het land van Maas en Waal. Tiel kende niet echt een dergelijke noodsituatie, maar wel veel woningen die als krotten eigenlijk onbewoonbaar waren. Dit werd meer geweten aan het volkshuisvestingsbeleid van de gemeente dan aan een noodsituatie. Hoe uiteindelijk toch de eerste noodwoningen in 1927 in Tiel kwamen wordt in dit artikel beschreven.

▲ Barak met noodwoningen bij watersnoodramp in 1926 in land van Maas en Waal (Collectie Peter Deurloo/Grote Werken)

DE WONINGWET EN DE GEZONDHEIDSWET VAN 1902

Vanaf augustus 1902 kwam vanwege de woningnood en de ernstige woontoestan- den de nieuwe woningwet en de gezondheidswet van kracht. De bedoeling was dat met financiële steun van het Rijk en de gemeentes, onbewoonbaar verklaarde woningen onteigend en opgeruimd konden worden. Ook konden er met steun van het Rijk nieuwe arbeiderswoningen gebouwd worden, om zo de woningnood tegen te gaan. Alleen woningen gebouwd door bij Koninklijk Besluit goedgekeurde woningcorporaties en door gemeentes zelf, kwamen in aanmerking voor die steun. In het kader van de gezondheidswet werden gemeentes verplicht een gezondheidscommissie in te stellen. Voor alle besluiten en verordeningen in het belang van de volksgezondheid diende het gemeentebestuur advies in te winnen bij die gezondheidscommissie. Deze onderzocht de woonsituaties en kwam op basis daarvan met adviezen voor het onbewoonbaar verklaren van woningen. Tiel reageerde niet snel op de nieuwe situatie. Het bouwen liet men liever over aan het particulier initiatief. De eerste Rijkssteun werd verkregen voor de onteigening en sloop van 52 woningen in 1910 bij het Bleekveld. Pas vanaf 1919 werden door woningbouwcorporaties in Tiel woningwetwoningen gebouwd. Het bekendst

zijn de complexen aan de Hogeweidseweg (rode pannebuurt), het Badhuisplein van de 'Nutsstichting' en het complex bij de Vinkenstraat van de 'RK woningbouwvereniging St. Joseph'

SITUATIE DIRECT NA DE EERSTE WERELDOORLOG

Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog was de woningnood in veel gemeentes erg hoog. Dit resulteerde in tal van Rijksmaatregelen. Een daarvan was de Woningnoodwet van 17 juni 1918. De noodzaak van deze wet werd in artikel 1 lid 1 al duidelijk gemaakt:

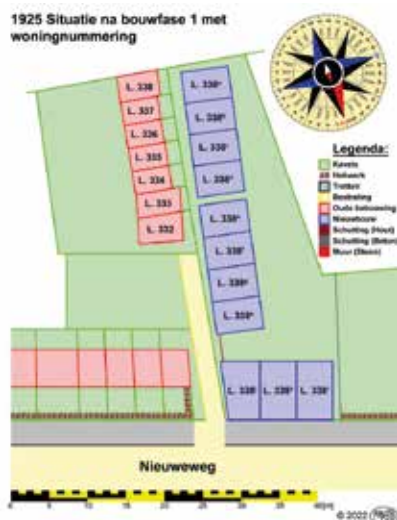
"Artikel 1.1. Wij kunnen verklaren, dat in eene gemeente zóó ernstige woningnood bestaat, dat onmiddellijke voorziening wordt vereischt".¹

Het ging hier om noodwoningen met steun van het Rijk die vijf jaar bewoond zouden blijven. Daarna zou indien nodig steeds verlenging met een jaar mogelijk zijn. Vanaf 1 juni 1921 werd door het Rijk alleen nog steun gegeven voor het bouwen van woningen als er sprake was van ernstige woningnood of krotontzuiming. Tevens moest worden aangetoond dat de bouw niet gedaan kon worden door particuliere bouwbedrijven.² De gezondheidscommissie in Tiel kwam daarna met steeds meer adviezen voor onbewoonbaar verklaring van woningen (krotten). Woningen van de corporaties waren voor de bewoners van deze krotten te duur. De huren van de woningen aan het Badhuisplein (Nutsstichting) en Vinkenhof (Jozefstichting) waren al minimaal vijf gulden per week. Mensen in de krotten betaalden wekelijks *f*0,50 tot *f*1,00. Het gevolg was dat vaak de ontruimingsplicht voor de onbewoonbaar verklaarde woningen steeds met een half jaar werd verlengd. Een voorbeeld hiervan is de woning van huurder Tom (de Bola) Gennissen op het adres Nieuwe Land F63. Die zou in

augustus 1922 al ontruimd moeten worden. Uiteindelijk zou dit zes keer worden verlengd, waarna Tom Gennissen pas 16 september 1925 de eerste bewoner werd van de eerste gemeentelijke woningen bij de Nieuweweg in Tiel.³

HOUTEN NOODWONINGEN GEEN OPLOSSING VOOR KROTONTRUIMING

Vanwege het telkens uitstellen van krotontzuiming was volgens het college van Burgemeester en Wethouders de enige oplossing de aanschaf van noodwoningen in de vorm van houten barakken.⁴ Interessant waren barakken met dubbelwoningen uit Maastricht. Dit ging echter niet door. Niet alleen de gezondheidscommissie was negatief, maar uit Maastricht kwam ook een vertrouwelijk bericht dat de woningen ernstig besmet waren met ongedierte.⁵ Uiteindelijk leidde dit tot het besluit voor de bouw van gemeentewege in 1925 van de al eerder genoemde elf zeer primitieve arbeiderswoningen bij de Nieuweweg. De wekelijkse huur werd bepaald op *f*1,50. Tegenover acht van deze woningen stonden zeven krotwoningen die door de gemeente werden opgekocht om te zijner tijd te worden gesloopt en te vervangen door vijf dezelfde soort nieuwe woningen.

☑ Situatieschets van de elf nieuwbouwwoningen aan de Nieuweweg (Collectie RAR)

EERSTE BESLUIT TOT DE AANSCHAF VAN HOUTEN BARAKKEN ALS NOODWONINGEN

Pas in 1927 werd besloten om deze zeven krotten op te gaan ruimen. Vier van deze krotten waren nog bewoond. Voor die bewoners moest een oplossing komen. Daarnaast waren er nog andere schrijnende gevallen die met spoed een oplossing vroegen. Begin februari 1927 kwam wethouder De Winter (Rooms-Katholieke Partij) met de mededeling dat er houten noodwoningen van het watersnodbureau uit Wamel en Dreumel te koop werden aangeboden. Dit leidde tot een raadsvoorstel voor de gemeenteraad van 8-2-1927 tot het kopen van zestien woningen (in acht houten barakken) en deze te plaatsen op het vrij liggend terrein aan de Sterrenbosch. Er waren op korte termijn minimaal negen noodwoningen nodig:

- Vier gezinnen uit de af te breken krotten uit de Nieuweweg: de families Willemse, Van Dooren, Van Ewijk en Sales.
- Drie gezinnen uit af te breken woningen van de firma Daalderop om de fabriek uit te kunnen breiden: de families Van Gessel, Baas en Linkenhof.
- C. Kusters die tijdelijk woonde in de oude houten ziekenbarak aan de Hoveniersweg.
- Het gezin van J.A. van de Hatert die al geruime tijd in een onbewoonbaar verklaarde woning aan de Oliemolenwal woonde.

De resterende woningen zouden als reserve dienen.⁶

Het voorstel werd behandeld in de gemeenteraad van 8 februari 1927. De gezondheidscommissie adviseerde negatief en vond het ombouwen van de ziekenbarak aan de Hoveniersweg⁷ tot tijdelijke woningen een betere oplossing. In de raad vond een heftige discussie plaats. Het aantal woningen, de locatie en de zuiverheid van de woningen werden ter discussie gesteld. Het zuiveren (ontsmetten

en ongedierte verwijderen) van de woningen was volgens het college te duur, waarbij wethouder De Winter het volgens de notulen als volgt verwoordde: “Spreker betwijfelt of onschone mensen in de krotwoningen wel zuiver zijn en meent, dat de kosten van zuivering zeer hoog zullen zijn”.⁸ Hij vond daarom het zuiveren van de woningen niet nodig. Tijdens de discussie werd het aantal noodwoningen van zestien teruggebracht tot twaalf. Alleen raadslid Schoots (Sociaal Democratische Arbeiders Partij) die het advies van de gezondheidscommissie onderschreef, stemde tegen.

BEZWAREN TEGEN PLAATSIING VAN DE NOODWONINGEN

Vervolgens kwamen er bezwaren van de bewoners van het Sterrenbosch in de vorm van veertig handtekeningen tegen de plaatsing van de noodwoningen aldaar. Ook de vereniging ‘Door Eendracht en Spaarzaamheid tot Welvaart’ die woningen op het Sterrenbosch verhuurde kwam met een bezwaar. Deze vereniging werd overvallen door het besluit van de gemeente. Dit terwijl, zoals deze vereniging aangaf, ze nog steeds geen antwoord hebben gekregen op het verzoek aan de gemeente van december 1926 om de waterlozing via de riolering bij het Sterrenbosch te verbeteren.

Het college was niet doof voor de bezwaren van omwonenden en kwam met een nieuw voorstel. De locatie van het Sterrenbosch zou volgens het college nu niet voldoen omdat het openlaten van een minimale afstand tussen de noodwoningen daar niet mogelijk bleek. Er werd nu voorgesteld de noodwoningen te plaatsen bij de Kwelkade nabij de azijnzuurfabriek van Vermet & Fuchs.⁹

De gezondheidscommissie adviseerde om de noodwoningen buiten de stad te plaatsen bij de voormalige steenfabriek van Van Waardenburg (nu bij de hoek van de Lokstraat en Westroijensestraat).¹⁰

Vervolgens kwam tegen de bouw aan de Kwelkade een bezwaar van mr. D. Kaars Sijpestein (rechter van de Arrondissementsrechtbank te Tiel) die daar een woning huurde van de eigenaar van koekfabriek 'De Volharding' (nu bakkerij Van Ooijen in de Westluidensestraat). Deze eigenaar was de heer Verploegh. De rechter dreigde de huur op te zeggen. De heer Verploegh gaf aan dat dit tot inkomstenderving zou leiden en hij de raad van Tiel daarvoor aansprakelijk zou stellen. Ook de eigenaren van de azijnzuurfabriek waren tegen het plan van het college.¹¹

BESLUIT TOT HET GEBRUIK VAN ZIEKENBARAK EN TWEE HOUTEN BARAKKEN ALS NOODWONINGEN

Het gevolg was dat het college geen vervolg zou geven aan de bouw bij de Kwelkade, maar koos voor de verbouwing van voormalige ziekenbarak tot vijf woningen met daarnaast de aankoop van twee houten dubbelwoningen.

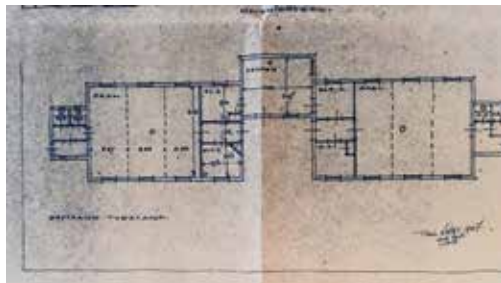
In het voorstel aan de raad stond dat Gedeputeerde Staten (GS) van Gelderland in principe tegen het plaatsen van houten noodwoningen was. GS kon toch leven met dit nieuwe voorstel, omdat Tiel volgens hen tot de gemeenten met de meest ergerlijke toestanden op woninggebied zou behoren. In de raadsvergadering van 8 maart werd het raadsvoorstel besproken en het besluit van 8 februari 1927 ingetrokken. Alleen de SDAP raadsleden waren het eens met de uitspraak van Gedeputeerde Staten, de rest nam behoorlijk aanstoot aan die opmerking. De negen noodwoningen zouden volgens het voorstel blijven staan tot door de gemeente een behoorlijk aantal arbeidswoningen zouden zijn gesticht. Het voorstel werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.¹²

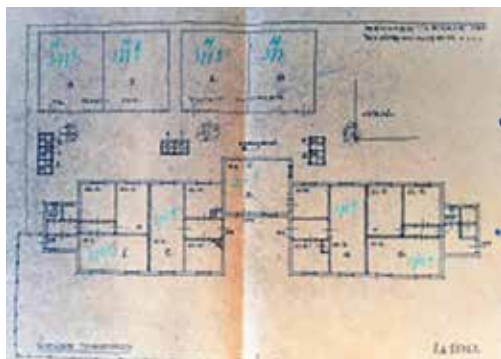
Mr. D. Kaars Sijpestein (1894-1939) hier in 1935. (Collectie Het Utrechts Archief, foto Persbureau Utrecht)

Tekening van de barakken bij de Kwelkade (Collectie RAR)

Situatie van de ziekenbarak aan de Hoveniersweg voor de verbouwing van de van 1927 (Collectie RAR)

Situatie van de noodwoningen aan de Hoveniersweg na de verbouwing van de ziekenbarak van 1927 (Collectie RAR)

DE BEWONING VAN DE NOODWONINGEN

Nu kon C. Kusters tijdens de verbouwing in de ziekenbarak blijven wonen. Er waren meerdere gegadigden voor de noodwoningen, waar ook schrijnende toestanden werden waargenomen. Zoals het gezin van W. van Riemsdijk dat 11 maart 1927 uit huis werd gezet en de familie Versteeg bij wie de huur was opgezegd terwijl de vrouw in verwachting was. De ziekenbarak was de enige oplossing. Daarom vroeg het college aan de firma Daalderop om het afbreken van de eerder genoemde drie woningen van dat bedrijf dertig weken uit te stellen tot de vijf nieuwe woningen aan de Nieuweweg gereed waren. De firma Daalderop ging akkoord, maar vroeg daarvoor een bijdrage van f45,- per woning. De gemeente was van mening dat de families Van Gessel, Baas en Linkerhof dit als huur zouden moeten betalen. Alleen Van Gessel tekende daarvoor. De gemeente schreef daarop de kerken aan voor steun. Linkerhof kon een deel zelf betalen en f21,- werd vergoed door de Evangelische Lutherse Kerk in Tiel. De bijdrage van de familie Baas, die niet bij machte was dit te betalen, werd volledig door het RK Armbestuur bekostigd.¹³

Baas (Jan)
in 1941
Jan
* 11-07-1867 te Achtienhoven
† 10-07-1945 te Tiel

Odijk (Margie)
in 1941
Margaretha Wilhelmina
* 12-07-1880 te Cothen
† 12-08-1962 te Tiel

📍 Portretten van vader en moeder van het gezin Baas hier 14 jaar later (Collectie familie Verhoeven-Baas)

De vier gezinnen van de te slopen krotten in de Nieuweweg werden in de twee houten dubbelwoningen geplaatst. G. van Dooren weigerde in eerste instantie. Hij wilde in het krot blijven waar achter een schuurtje was met twee hondenwagens, een wagen met handelswaar en een paardje. Daarnaast had hij nog twee trekhonden. Hij dreigde zijn vrouw en kinderen in de steek te laten, want hij zou zelf met zijn paard en wagen de kost wel kunnen verdienen.¹⁴ Er werd een oplossing gevonden pas nadat er een deurwaarderexploot was gestuurd. Half september werden de vijf nieuwe woningen bij de Nieuweweg opgeleverd. De vier bewoners van de houten dubbelwoningen konden terug in hun nieuwe woning. In de vijfde woning kwam even later het gezin Linkerhof, bewoner van een van de woningen van Daalderop. De andere twee families van de Daalderopwoningen konden naar de houten noodwoningen.

DE NOODWONINGEN ZEKER GEEN BLIJVENDE OPLOSSING

De negen noodwoningen werden doorgangswoningen voor gezinnen die op straat dreigden te komen. Een voorbeeld is de weduwe Van Tuil. Die woonde met haar vier kinderen in bij haar ouders. Het gezin van haar ouders telde in een kleine woning veertien personen.¹⁵

Een ander voorbeeld is het gezin van J. Jansen. Dat gezin bestond uit man, vrouw en twee kinderen. Zij woonden in bij het gezin Vermazen op H499 (Hogedwarstraat 2) bestaande uit man, vrouw en vier kinderen. De woning van deze twee gezinnen bestond uit een kleine kamer, een zeer kleine keuken met bergplaats en een zolder. Beneden stond een bedstee voor twee personen en op zolder stonden vier ledikanten.¹⁶

De bedoeling was dat de noodwoningen steeds kort bewoond zouden worden. De woonsituatie in de noodwoningen was namelijk niet al te best. De bewoner Van Gessel klaagde in juni 1928 dat zijn gezin al tien maanden verbleef in de noodwoning en er nog steeds geen andere oplossing was.¹⁷ Dat de noodwoningen niet geweldig waren bleek wel uit een brief van december 1927 van bewoners van de voormalige ziekenbarak (zie afbeelding rechtsonder). Ze vroegen het college om de toestand in de barakken te verbeteren. Zo werd er melding gemaakt van kou die uit de vloer kwam waardoor de binnenzijde van de wanden bevroren waren. Door die kou was geen leidingwater meer beschikbaar. Er was tevens sprake van een rattenplag. Zo werd een rat gevonden op het hoofdkussen van een bewoner.¹⁸

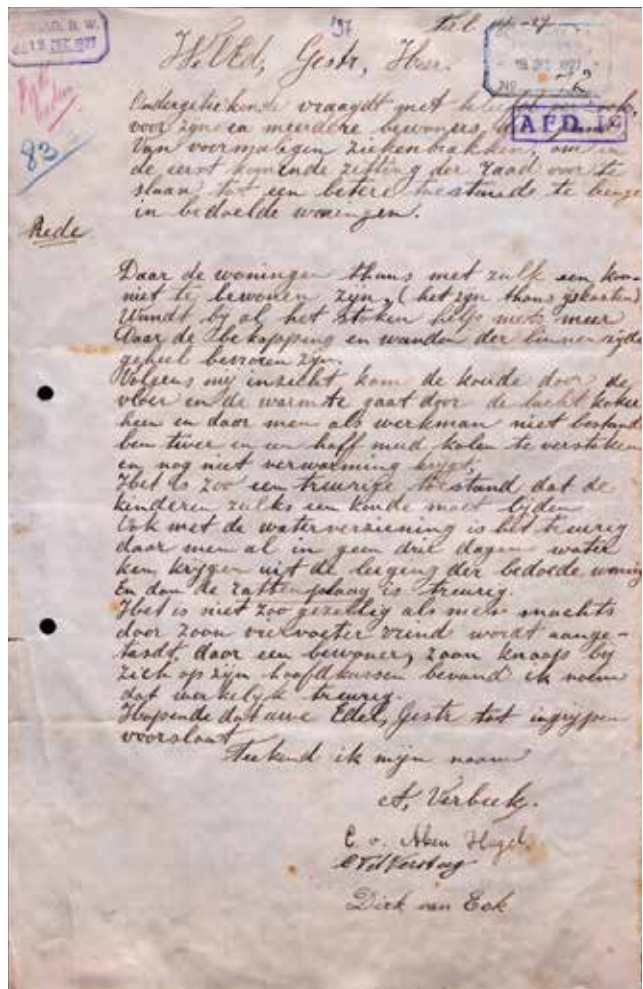
De klacht werd niet echt goed opgepakt. Het dichtmaken van de gaten in de vloer van de barak zou volgens de gemeente-architect totaal f160,- kosten. Het college van B&W besloot 6 februari 1928 dit verzoek aan te houden tot september. Op 3 september werd het verzoek weer aangehouden. Pas op 5 november kwam het voorstel van het college om een krediet aan te vragen aan de gemeenteraad via een begrotingswijziging. De raad ging 13 november 1928 hiermee akkoord. Door het college werd echter op 14 januari 1929 besloten de werkzaamheden niet uit te voeren. De barakken zouden toch binnenkort als woning worden opgeheven.¹⁹

HET EINDE VAN DE EERSTE NOODWONINGEN

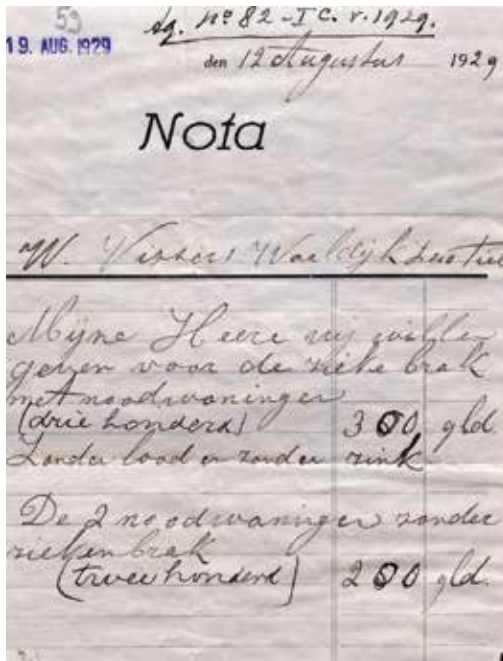
Vanaf maart 1929 werden verzoeken voor het wonen in een van de negen noodwoningen niet meer ingewilligd. De woningen kwamen uiteindelijk leeg te staan. Het college dacht de noodwoningen te kunnen verkopen en vroeg advies daarover aan de gemeente-architect.

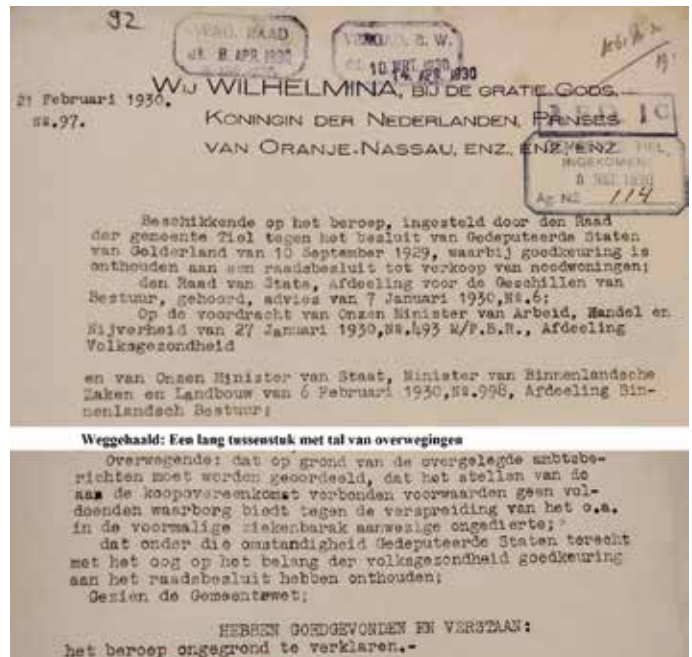
📍 Hogedwardsstraat Tiel (Collectie RAR)

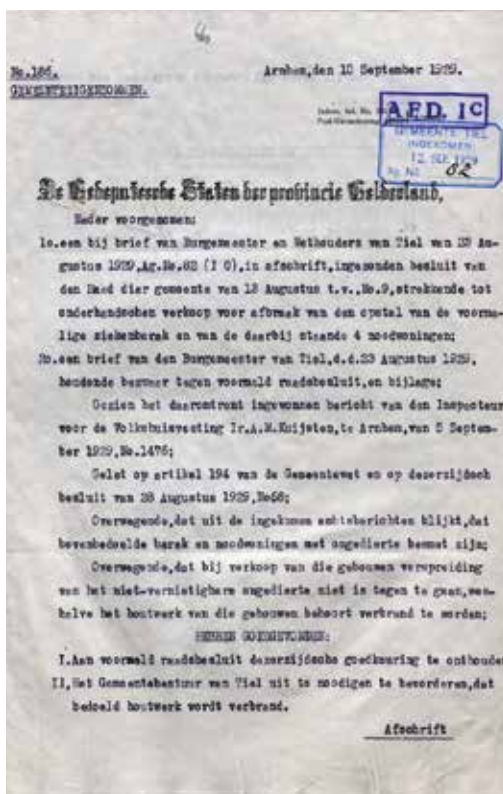
📄 Brief bewoners noodwoningen ziekenbarak (Collectie RAR)

📌 Nota opruimen noodwoningen van W. Vissers (Collectie RAR)

📌 Uitspraak kroon op beroep van de gemeenteraad van Tiel tegen het besluit van GS (Collectie RAR)

📌 Besluit GS onthouden goedkeuring verkoop noodwoningen (Collectie RAR)

Deze gaf aan dat openbare verkoop gezien het ongedierte niet gewenst was en kwam met het advies de noodwoningen te verbranden.

De gezondheidscommissie adviseerde in principe voor verkoop na ontsmetting, maar mogelijk zou de ontsmetting te duur zijn en verbranding de enige oplossing. Het college van B&W kwam met het voorstel de barakken te verbranden in de raadsvergadering van 13 augustus 1929. Tijdens deze vergadering kwam de heer Stam (Vrijzinnig Democratische Bond) met de opmerking dat er een onderhands bod was van f300,- voor de noodwoningen van W. Vissers. Deze nota is gedateerd 12 augustus 1929 en was nog niet bekend bij het college.

De heer Vissers wilde de barakken vervoeren om er buiten de stad kippenhokken van te maken. Ontsmetting achtte de heer Stam niet nodig, omdat de bewoners van deze panden (hun huisraad zal bedoeld zijn) ook niet ontsmet waren toen ze uit die woningen gingen verhuizen. Wethouder De Winter kwam vervolgens gezien de nieuwe inzichten van een goed bod, met het voorstel de panden na opbrengst van lood en zink te verkopen. Voorwaarde was wel dat deze inderdaad naar buiten de stad zouden worden verplaatst. Dit voorstel was dus in tegenspraak met het college waar hij deel van uitmaakte. De voorzitter wees

nogmaals op de gevaren bij het vervoeren van de barakken. De raad ging met acht stemmen voor en vijf stemmen tegen akkoord met het voorstel van De Winter.²⁰ De andere wethouders zaten bij de tegenstemmers.

Gedeputeerde Staten van de provincie Gelderland ging na advies van de heer Kuijsten, inspecteur Volkshuisvesting, niet akkoord met het voorstel van de raad. Er werd geadviseerd de barakken te verbranden. De burgemeester van Tiel had hierbij richting de provincie aangegeven dat hij ook, gezien het gevaar van ongedierte, voor verbranding was. Hij vroeg eigenlijk de provincie om het raadsbesluit niet goed te keuren.

Wederom kwam het college in de gemeenteraadsvergadering van oktober met het voorstel de barakken te verbranden. De heer Stam gaf aan dat als ongedierte de reden is, men net zo goed de nieuwe gemeentewoningen, waar de bewoners naar toe waren gegaan, kon verbranden. Hij was van mening dat er met geld werd gesmeten. Het voorstel van het college werd nu verworpen met tien stemmen tegen. Het voorstel van de heer Looimeijer (SDAP) om tegen het besluit van Gedeputeerde Staten in beroep te gaan bij de Kroon werd zonder stemming aangenomen.²¹

De Raad van State had de zitting over dit beroep op 3 januari 1930. In maart 1930 werd het beroep van de gemeente Tiel ongegrond verklaard. Wederom kwam het voorstel in de gemeenteraad in april 1930. De raad ging unaniem akkoord met het voorstel.²²

De barakken werden ontmanteld van lood, zink en ijzer en vervolgens ter plekke verbrand op 10 juli 1930. Hierbij ontstond schade aan de nabij gelegen woningen van de Coöperatieve Verbruikersvereniging Broodbakkerij 'Vooruitgang zij ons Doel'. Deze schade werd door de vereniging geraamd op f439,-. De gemeente-architect berekende de schade echter op f225,-.

Het voorstel van het college aan de gemeenteraad voor een krediet hiervoor werd besproken in augustus 1930. Daar werd geklaagd over de grote schade, ook aan tuinen van andere omwonenden en de geringe opbrengst van het zink, lood en ijzer (slechts f204,40).

Men ging akkoord met het krediet.

Wel werd gevraagd nog te kijken naar overige schade.²³ Deze overige schade aan omwonenden van f55,30 en kosten van de brandweer van f33,60 werden later vergoed.²⁴

In 1933 werd op de plaats van de ziekenbarak vijf woningen gebouwd en op de plaats van de andere barakken één woning.²⁵

De zes woningen die in plaats van de noodwoningen kwamen (Foto C. J. Gradisen 2022)

Noten

1. Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1918 (No. 379)
2. Het Vaderland : staat- en letterkundig nieuwsblad, 1 juni 1921 blz. 1
3. De eerste elf gemeentelijke woningen werden in 1925 gebouwd bij de Nieuweweg, In 1931 werden de adressen vastgesteld op Hofstraat even nummers 2 t/m 16 en Nieuweweg oneven nummers 19 t/m 23. Omdat Tom (de Bola) Gennissen de eerste bewoner was van die nieuwe woningen werd de buurt in de volksmond al snel de Bolabuurt genoemd. De schrijver van dit artikel is bezig met een boek over gemeentelijke woningbouw in Tiel, waarbij de landelijke ontwikkeling daarvoor ook wordt beschreven. In het boek komt speciale aandacht voor de woningen van de Bolabuurt en hun eerste bewoners.
4. Regionaal Archief Rivierenland archiefnummer 0007 inventarisnummer 1938 (RAR 0007-1938) Notulen B&W van 26-6-1924 agendanummer 10
5. RAR 0007-543e Correspondentie 1924 afdeling 169-1C. Volledige briefwisseling inzake de noodwoningen
6. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 72-1C raadsvoorstel van 7-2-1927
7. De houten ziekenbarak aan de Hoveniersweg (op de hoek met de huidige bevrijdingslaan die pas in 1945 werd aangelegd) werd in 1873 door de gemeente gebouwd voor lijders aan besmettelijke ziekten. Over de historie van de ziekenbarak aan de Hoveniersweg staat een artikel in De Nieuwe Kroniek van december 2012: 'De Tielse barak voor besmettelijke ziekten aan de Hoveniersweg 1875 – 1926' door W. Veerman. De situatie na 1926 was echter anders dan in het artikel is beschreven. Ook is veel te vinden over de ziekenbarak aan de Hoveniersweg op de website www.hoveniersweg104.nl van de heer Koolma
8. RAR 0007-05439 Notulen van de vergadering van de gemeenteraad 1927 agendapunt 1bis. Digitaal: volgnummer 26 van 449.
9. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 72-1C voorstel college aan raad op 17-2-1927
10. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 72-1C brief van de gezondheidscommissie van 26-2-1927
11. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 72-1C. Brieven van Mr. D. Kaars Sijpestein, Verploegh en van Vermet & Fuchs van 3-3-1927
12. RAR 0007-05439 pagina's 35 en 36. Notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad 1927. Digitaal: volgnummers 37 en 38 van 449
13. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 72-1C. Brieven van maart en april 1927
14. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 77-1C. Brieven 2-5-1927
15. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 72-1C. Rapport van 1-9-1927
16. RAR 0007-671a Correspondentie afdeling 76-1C. Brief 8-3-1928
17. RAR 0007-671a Correspondentie afdeling 76-1C. Brief 17-6-1928
18. RAR 0007-637a Correspondentie afdeling 72-1C. Brief namens A. Verbeek, C. van Aken Hagel, Versteeg en D. van Eck van 19-12-1927
19. RAR 0007-1952, 1954, 1955 en 1956. Notulen van de vergaderingen van het college van B&W in 1928 en 1929 te vinden bij de in de tekst genoemde data
20. RAR 0007-05441 pagina 67. Notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad 23-8-1929 agendapunt 9. Digitaal: volgnummer 68 van 524
21. RAR 0007-05441 pagina 83. Notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad 8-10-1929 agendapunt 12. Digitaal: volgnummer 84 van 524
22. RAR 0007-05442 pagina 38. Notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad 8-4-1930 agendapunt 19. Digitaal: volgnummer 39 van 528
23. RAR 0007-05442 pagina 74. Notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad 8-4-1930 agendapunt 8. Digitaal: volgnummer 75 van 528
24. RAR 0007-745 Correspondentie afdeling 114-1C. Bief 8-9-1930
25. RAR 0007-6782 aanvraag bouwvergunning van 6 woningen

Bronnen

- Regionaal archief Rivierenland
- De Nieuwe Kroniek
- www.delpher.nl
- www.hoveniersweg104.nl

Met dank aan Bob Willemsen, Chris Koolma en familie Verhoeven.

JOODS GEDENKTEKEN SPREEKT WEER

Op 2 mei 2023 klonken voor het eerst sinds jaren weer namen uit het in 1996 onthulde gedenkteken ter nagedachtenis van de in de oorlog vermoorde Tielse Joden. ‘Eindelijk’ verzucht(t)en velen, ‘helaas’ zeggen sommigen.

Op 5 mei 1996 werd onder grote belangstelling het door de kunstenaars Johan Goedhart (het geluid) en Willem den Ouden (het beeld) ontworpen monument onthuld door toenmalig burgemeester E.J. van Tellingen. Het monument bestaat uit een van verguld aluminium en staal vervaardigde boog met daarin in het Hebreeuws de tekst ‘Yismor’, ‘men zal zich herinneren’. Onder de tekst, in de muur verwerkt, een groot aantal druppels waarin vijftig luidsprekertjes zijn verwerkt. Die laten in de vorm van een klankcollage de namen van slachtoffers, de plaats waar zij werden vermoord en de tekst “En ik zeg: ‘Dat nooit weer’” horen.

Onder de eerste letter van de Hebreeuwse tekst, die van rechts naar links gaat, staat een kleine zwarte gedenksteen met daarop de tekst “Ba’al Sjem Tov” wat “Vergeten is ballingschap, herinneren is verlossing” betekent. Gevolgd door “In de synagoge hierachter kwamen de joodse mensen uit Tiel en omgeving bij elkaar. In de Tweede Wereldoorlog zijn velen van hen weggevoerd naar vernietigingskampen. Niemand keerde terug. De joodse gemeenschap verdween uit Tiel.”

DE REALISATIE

Tijdens de herdenkingsdienst op 4 mei 1995 wordt, door een initiatiefgroep onder leiding van Aart Jan Flink, een enquête uitgezet om bekendheid gegeven aan het plan te komen tot een gedenkteken. Liefst zestig personen reageerden positief waarvan er twintig die aangaven “mee te willen denken”!

▲ Het plaatsen van het monument april 1996 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

▲ Burgemeester E.J. van Tellingen onthult het joods gedenkteken in de Sint-Agnietenstraat op 3 mei 1996 (Collectie RAR/Jan Bouwhuis)

▲ Gedenksteen met de tekst "Ba'al Sjem Tov"
(Foto Jan Bouwhuis)

Op 22 juni 1995 komt de gevormde werkgroep 'Joods Gedenkteken in Tiel' voor het eerst bijeen met Wim Veerman, stadsarchivaris, als adviseur. Toenmalig wethouder Willem Gradisen wordt benoemd tot voorzitter. Vooral, zoals hij zelf zegt, om via zijn talrijke contacten de benodigde gelden binnen te halen. Secretaris is Bert Teerink en Jan Broekhuizen gaat de financiën beheren.

Verder bestaat de werkgroep uit oud-wethouder Jan Daalderop, Watze Elgersma, Gerry Smid, Gerard Swart, Frans Vonk en journalist Rutger van der Zalm. Allen overigens op persoonlijke titel. De werkgroep komt maandelijks bijeen en werkt met grote voortvarendheid!

Willem Gradisen geeft aan dat het gemeentebestuur achter de actie staat, het door particulieren binnengebrachte geld zal verdubbelen én ondersteunende faciliteiten ter beschikking zal stellen. Kortom: er lijkt sprake te zijn van een gelukkig gesternte!

BETROKKENHEID

Naast de werkgroep wordt er een Comité van Aanbeveling in het leven geroepen als extra impuls om het project te doen slagen. Uit de verslagen komt naar voren dat men "de tijd nog niet rijp [acht]" om ook allochtone (islamitische) vertegenwoordigers op te nemen. Betreurd wordt dat "geen van de RK-pastores" zitting wil nemen in het comité.

Opvallend is het ontbreken van betrokkenheid van Joodse Tielenaars. Pas op de agenda van de derde vergadering van de werkgroep staat als onderwerp 'betrekken Joodse gemeenschap'.

DE LOCATIE

Over de locatie ontstaat geen discussie. Het moet komen boven het hek dat toegang verleent naar het gangetje dat leidt naar de synagoge. Daar kwamen ruim een eeuw, vanaf de inwijding in 1839 tot eind 1942 / begin 1943, leden van de joodse gemeente Tiel wekelijks op vrijdagavond en zaterdag bij elkaar.

Achter het muurtje waarop de luidsprekertjes zijn bevestigd was ooit het reservoir waarin het water voor het zich in de ruimte ernaast bevindende mikwe werd opgeslagen. Een mikwe is het bad waarin de rituele reinigingen plaatsvinden.

Om het regenwater op te vangen was (en is) het dak van de ruimte achter het muurtje schuin. Het mikwe van Tiel zelf is toegedekt door een betonnen vloer.

In Zaltbommel is in het museum 'Het Mikwe', alsook in de synagoge in Winterswijk, te zien hoe het mikwe in Tiel er ongeveer uit moet hebben gezien. Naast regenwater werd voor het vullen van het bad ook grondwater gebruikt dat, voordat het in het eigenlijke bad kwam, eerst verwarmd moest worden.

HET ONTWERP

Net als bij tal van andere oorlogsmonumenten, en zoals eigenlijk bij alle kunstvormen in de openbare ruimte, zijn de gedachten er over uiteenlopend. Maar de werkgroep pakt de zaken voortvarend aan en uit een aantal inzendingen wordt uiteindelijk het ‘combinatiemonument van beeld en geluid’ van Willem den Ouden en Johan Goedhart gekozen.

“De namen komen niet tot hun recht in het straatlawaaï” en “er wordt geen eer aangedaan door de artistieke vervorming door het door elkaar én in ‘geluidswolken’ te laten klinken”, terwijl het monument op zich veel te groot en megalomaan wordt genoemd: “pompeus en niet passend”.

“Waarom niet alleen de oude lantaarn die ooit op het toegangshek tot de steeg stond gereconstrueerd” vraagt een ander zich af. En zo is er meer commentaar. Ook na het gereedkomen wekt het monument weerstand op. Vooral over het volume. Is het op een drukke zaterdagmiddag nauwelijks te horen, op een stille zondagmorgen wordt het als opdringerig luid ervaren. Met wat passen en meten met het volume groeit het gedenkteken uiteindelijk uit tot een bekend monument met het, zeker voor toen, unieke samengaan van beeld en geluid.

GEVOLGEN VAN LANDELIJKE PUBLICATIES

Ondertussen pikt het NIW (Nieuw Israëlitisch Weekblad) half februari 1996 de Tielse plannen te komen tot een ‘fluistermonument’ op. Naar aanleiding daarvan meldt zich een, na de oorlog geboren, Joodse oud-inwoner van Tiel. Zij brengt de suggestie in, naast de namen en de plaatsen waar de slachtoffers werden vermoord, ook de tekst “En ik zeg: ‘Dat nooit weer’” in verschillende in Tiel gesproken talen in het geluidsmoment te verwerken. En aldus geschiedt.

Broer en zus Berthold Gersons en Elly Roeffen – Gersons bij het luisteren naar o.a. de namen van hun grootvader, ooms en tantes en neven en nichten (Foto Jan Bouwhuis)

Het artikel leidt niet alleen tot Joodse betrokkenheid maar ook tot een brief van de dochter van de laatste Tielse rebbe. Zij, de enige overlevende van de Sjoa (Holocaust) van het gezin, verwijt de Tielse bevolking gebrek aan medewerking aan de onderduik van haar vader en zuster. Iets wat, volgens haar, leidt tot de moord op hen in Sobibor. Zij verbiedt expliciet het noemen van de namen van haar vader Jacob Elburg en zuster Johanna via het monument.

Wel worden beiden, vanaf 2010, herdacht in de vorm van ‘Stolpersteine’ voor hun laatste woonadres, Westluidensestraat 32.

VANDALISME

Helaas nodigt beeldende kunst in de openbare ruimte ook in Tiel regelmatig uit tot vandalisme. Ook het gedenkteken valt daaraan ten offer. Na enkele min of meer geslaagde pogingen lukt het vanden, rond 2015, uiteindelijk niet alleen het gebouwtje waarin de geluidsapparatuur was opgeslagen open te breken maar ook om de apparatuur zodanig te beschadigen dat het sprekende gedeelte succesvol tot zwijgen werd gebracht. Na het tot zwijgen komen van het monument begint er een soort rituele dans rond het monument.

Wethouder Frank Groen, Ben Manassen, Astrid Attali – van IJssel en Franklin van Blijdesteijn (v.l.n.r.) brengen op 2 mei 2023 het gedenkteken weer tot klinken (Foto Jan Bouwhuis)

De gemeente wordt vanuit verschillende invalshoeken, onder andere het 4 mei Comité, de Vereniging Oudheidkamer, de stichting Ter Navolging en particulieren, gewezen op het qua geluid niet functionerende gedenkteken. Tijdens opeenvolgende 4 mei herdenkingen wordt tijdens de stille tocht stil gestaan en worden bloemen gelegd bij een zwijgend dan wel, zoals iemand dat noemt, “Covid-19 hoesten gerelateerd geluid” voortbrengend monument. Maar rond het herstel blijft het jaren lang stil... Naar verluidt vooral door de binnen de gemeente rondzingerde vraag of een kunstenaar het technische probleem moet oplossen of een techneut.

PPS-CONSTRUCTIE

Begin 2023 pakt een andere ambtenaar dan voorheen het dossier op. Er komt een PPP-, in goed Nederlands PPS-constructie tot stand (Publiek-Private-Samenwerking) en wordt er gekozen voor de techneut voor het oplossen van het technische probleem. En dan gaat het snel. Er ontstaat een goede samenwerking tussen een ambtenaar en een burger, ingeschakelde vakmensen én een tijdens het proces door het dossier geraakte wethouder. Daardoor wordt de voor het herstel benodigde kennis niet

alleen gebundeld maar wordt ook de financiering geregeld.

Vóór 4 mei 2023 moet het monument voor het eerst sinds jaren weer klinken zoals beoogd.

VAN HET EEN KOMT HET ANDER

Maar zoals gebruikelijk bij dit projecten kom je onderweg ‘lijken in de kast tegen’. De apparatuur blijkt echt ‘uit de vorige eeuw’ (‘oude meuk’) en er wordt besloten de bestaande niet ‘op te lappen’ maar te vervangen door hedendaagse elektronica. Uit de analyse van de nog beschikbare geluidsbanden blijken ook die, qua geluidskwaliteit en verstaanbaarheid, te zijn aangetast door de tand des tijds. Daarop wordt besloten tot het opnieuw inspreken van de namen én, in meerdere talen, de tekst “En ik zeg: ‘Dat nooit weer’”.

Gaande het project blijken er wat nieuwe, soms spannende ‘aandachtspunten’, zo men wil ‘uitdagingen’ te voorschijn te komen. Zoals het eigendomsrecht van de muur en de ruimte daar achter én het krijgen van de beschikking over de onontbeerlijke (elektrische) ‘voeding’ van de apparatuur. Het was en bleef spannend: gaat het lukken voor 4 mei 2023 of ...

DE VOLGENDE HOBBEL

Het onderzoek naar de inhoud van de banden stemt ook inhoudelijk niet vreugdevol. In een memo aan de Werkgroep van 31 oktober 1995 wordt gememoreerd: “Op 27 november 1942 zijn 29 Tielenaars door de politie opgehaald en op de trein naar Westerbork gezet. Na enkele weken volgde het transport naar Auschwitz (later met pen gewijzigd in ‘vernietigingskamp’), geen van de 29 keerde terug”. In werkelijkheid werd op 17, en niet 27, november 1942 ‘alleen maar’ de alleenstaande Rika van der Horst opgehaald. De anderen ontsprongen de dans.

Dat dankzij de waarschuwing van politie-commissaris De Jong aan de Joodse Tiele-naren én de doktersattesten en ‘onmisbaarheidsverklaringen’ waarover de nog in Tiel woonachtige Joden inmiddels beschikten. Op de bewaard gebleven geluidsbanden blijken uiteindelijk maar negentien namen te worden uitgesproken. Daaronder die van een aantal personen dat op dat moment al geen lid (meer) is van de Joodse gemeente Tiel. Zij zijn dan inmiddels getrouwd en wonen elders met hun gezinnen. Verder worden negen Tielse slachtoffers niet bij name genoemd en van een aantal gezinnen wordt maar een deel van hen genoemd. Ook wordt één naam twee maal genoemd. Besloten wordt alle namen van de leden van de Joodse Gemeente Tiel die slachtoffer werden van de Sjoa te noemen. Deze namen, aangevuld met de namen van hen die op de oude banden stonden én de naam van Tielse kunstschilder Moos Cohen die eveneens ontbrak, zijn nu ingesproken door de professionals Alfred en Rachel.

DE TALEN

Op de oude banden werd die uitgesproken in de talen die toentertijd het meest voorkwamen in Tiel, o.a. het Nederlands, Betuws, Fries, Hebreeuws, Turks, Arabisch en Somalisch. In de nieuwe opzet komen veel meer talen aan de orde, ook weer gerelateerd aan vanouds dan wel in 2023 veel in Tiel gesproken talen. Naast het Nederlands, Betuws en Hebreeuws ook het Albanees, Arabisch, Berbers (Marokkaans), Engels, Farsi (Iran), Frans, Fries, Moluks, Papiamento, Pools, Portugees en Turks. Ze zijn ingesproken door de in Tiel wonende dan wel werkende Carol, Ella, Ferry, Franklin, Johan, Maria, Meinou, Mohammed, Nazila, Osman, Pierre, Ramiz en Renate.

Franklin van Blijdesteyn spreekt de belangstellenden toe op 2 mei 2023 (Foto Jan Bouwhuis)

PLAQUETTE

De tot 2023 aanwezige sobere duiding van het monument op een van de pijlers van de toegangspoort, bestaande uit een jaartal en de namen van de makers, wordt wellicht nog vervangen door een uitgebreidere toelichtende tekst, voorzien van de enige, in 1939, ooit van het interieur van de synagoge gemaakte foto.

Door dit hek gingen tussen 1839 en 1943 de Joodse Tielenaren ‘naar Sjoel’, de synagoge (hun ‘leerhuis’).

Vanaf 1978, al voor de opheffing van de Joodse gemeente Tiel in 1987, is het gebouw in gebruik als moskee.

Achter de eerste deur links was het opvangreservoir voor het hemelwater.

Dat werd gebruikt voor het Mikwe.

Dat rituele bad was, verdiept, in de ruimte achter de tweede deur links.

In het hoekpand links vonden de talrijke verenigingsactiviteiten plaats van de eertijds bloeiende Joodse Gemeente.

Boven werden de Joodse lessen gegeven.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd 30% van de Tielse Joden slachtoffer van de Sjoa (Holocaust). Een aanzienlijk lager percentage dan elders het geval was. Voor hun laatste woonadressen liggen in totaal 20 ‘Stolpersteine’

TIEN KEER DE KLEIBERGSE STRAAT

Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.
Aan de hand van beelden is mooi te volgen hoe dat gebeurde.

De Kleyberchse straet in 1645

Het was maar een korte straat, maar toch moet de Kleibergsestraat in de late middeleeuwen druk zijn geweest. Het was de weg naar een van de Tielse stadspoorten. De Kleibergse Poort bood een uitgang naar de Kleiberg en die lag als een eiland aan het water van de Tielse haven. In 1646-1647 werd dat water gedempt en ontstond het Plein. Haaks op de oude poort werd een nieuwe Kleibergse Poort gebouwd. Die zou echter als Waterpoort de geschiedenis in gaan.

(Collectie Emile Smit)

Blik richting Weerstraat in 1882

Het valt op, dat de Kleibergsestraat, zeker links op deze foto, het beeld bood van een gegoede buurt. Er waren enkele winkels, maar mooie herenhuizen met eigen stoepen – afgezet met een hek – bepaalden het straatbeeld.

(Collectie Smit/Kers)

De Kleibergsestraat vanaf het Plein in 1906

Rechts op de hoek zat de Geldersche Gaskoffiebranderij 'De Volharding'. De zonneschermen laten zien dat rechts wat meer winkels waren gekomen. Aan het einde van de straat lag, links van het Café 'De Drie Biljarts', het deftige huis van de dames Verbruggen. In 1931 kocht de SDAP dit en vestigde er het verenigingsgebouw Opwaarts.

(Collectie Smit/Kers)

Blik naar het Plein in 1901

Van enige planning lijkt in Tiel geen sprake te zijn geweest. Naast de herenhuizen rechts heeft Theunissen zijn 'De Goedkope Bazar' gevestigd. Verder wordt de blik getrokken naar de Waterpoort en het sociëteitsgebouw. Links van de Waterpoort is een al heel oude herberg te zien die in deze tijd 'De Harmonie' heette. Daar was al in de achttiende eeuw het trefpunt van de beter gesitueerde Tielenaars. In 1764 werd de Grote Sociëteit er opgericht en in 1813 het Natuurkundig Gezelschap Physica.

(Collectie Smit/Kers)

De Kleibergsche straat in 1910

Op deze gekleurde kaart uit 1910 is de hele straat te zien. Rechts vóór valt de gaper op bij de drogisterij van Caron. Daar hangt ook een bord uit met opschrift 'Benzinedepot ANWB'. Midden in de stad! Links staat een grote stadspomp. De fiets maakt intussen deel uit van het straatbeeld, de auto nog nauwelijks.

(Collectie Smit/Kers)

Het straatbeeld in 1932

Vermoedelijk is de fotograaf op de eerste verdieping in gebouw Opwaarts gaan staan. In het pand uiterst links was Benjamin Manassen in 1927 een tweede slagerij begonnen, waar hij niet-koosjer vlees verkocht. Ook de herenhuizen rechts zijn inmiddels bedrijven geworden. Daar waren onder andere de Kamer van Koophandel en een fotozaak gevestigd.

(Collectie Smit/Kers)

Mei 1945

In een nog vrijwel verlaten stad maakte Koos Vos in de meidagen van 1945 deze foto. Van de gebouwen zou alleen de sociëteit nog te redden zijn. De Kleibergsestraat is vrijwel weggevaagd. De Harmonie is half verdwenen. De ernaast staande Waterpoort werd op 15 november 1944 door de Duitsers opgeblazen.

(Collectie Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken)

De Kleibergsestraat in 2000

Omdat de fotograaf hier iets verder naar achteren stond, is te zien dat enkele panden aan de kant van de Weerstraat het oorlogsgeweld hebben overleefd. Zo bijvoorbeeld geheel links het wellicht oudste pand van Tiel, het Gotische Huis. In de verte is het allerlaatste wederopbouwpannd aan de beurt. Daar is op de plaats van café 'De Harmonie' een appartementengebouw in aanbouw.

(Foto Jan Bouwhuis)

Renovatie van de straat in 2008

Steeds meer Tielse straten zijn autovrij of autoluw gemaakt. In 2008 was ook de Kleibergsestraat aan de beurt om aan te sluiten bij de promenade. Het nieuwe pand van De Harmonie is gereed. Nadat beneden enige tijd het Flipjemuseum een plaats had gehad, is daar intussen De Zaak van de Stad gevestigd.

(Foto Jan Bouwhuis)

Een winters tafereel in 2021

Het is meer uitzondering dan regel. Heel soms valt er sneeuw in de winter. Jan Bouwhuis maakte er op 7 februari 2021 een mooie opname van.

De Zaak van de Stad is alweer verdwenen. In dat pand heeft NexusZorg een coronatestcentrum ingericht.

(Foto Jan Bouwhuis)

AAN DE OORLOG KWAM GEEN EINDE

Hans van de Pol is geboren in 1946 aan het Badhuisplein 30 in Tiel. Het Tielse Badhuisplein is een Nuttsstichting, in het leven geroepen om arbeiders fatsoenlijk te huisvesten. Zijn ouders woonden daar voor de Tweede Wereldoorlog al. Zoals alle Tielenaars moesten zij evacueren en Tiel verlaten in de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog. Tiel lag immers aan het front tussen bevrijd en bezet Nederland. Zijn ouders en oudere broer vertelden vaak over de vreselijke gebeurtenissen van 40-45 en hun terugkomst na de evacuatie. Hans tekende hun verhaal op.

KELDER

In december 1944 was er in Tiel geen elektriciteit meer. Een groot deel van de binnenstad was verwoest door bombardementen, de toren van de Sint Maartenskerk had voltreffers gehad. Het gezin Van de Pol bestond uit vader Ties, Moeder Marie en de twee zoontjes Tinie van vier en Jopie van twee. Eigenlijk hadden ze al moeten evacueren, maar Marie was hoogzwanger van hun derde kindje en ze moesten naar Everdingen lopen. Dat kon natuurlijk pas na de bevalling. Het was een strenge

📍 Jopie en Tinie van de Pol 1944 (Privé bezit)

winter, zelfs houten stoelpoten werden gebruikt om in het fornuis op te stoken. Voor de veiligheid sliep het gezin in de kelder, ze konden bominslagen goed horen. In de hoek van hun woonkamer lag hun hele voorraad aardappelen, uien, appels en peren.

STATIONSGBIED

Op 4 januari 1945 werd Tonnie geboren, het derde zoontje van het gezin. Maandag 8 januari 1945 kreeg het gezin de opdracht per direct te evacueren. Dat kwam toch wel vrij onverwacht en eigenlijk te snel na de bevalling. Er waren geruchten dat er fosforbommen op de Tielse binnenstad geschoten zouden worden. De bezetters plunderden ondertussen de binnenstad kaal. Er waren voortdurend beschietingen vanaf de bevrijde overkant van de Waal, kogels vlogen over het Badhuisplein, het doel was het Stationsgebied waar op dat moment vrij veel Duitsers gevestigd waren, afkomstig uit het land van Altena.

📍 Badhuisplein voor de Tweede Wereldoorlog (Collectie Smit/Kers)

HANDKAR

Het was een strenge winter geweest, maar het dooide even. Vader Ties van de Pol besloot een slee te maken van een bedspiraal in de hoop deze over het nog resterende laagje sneeuw te kunnen trekken. Wat lichte huisraad, linnengoed en kleding ging mee, de twee oudste jongens werden ook op de 'slee' gezet, de baby lag in de kinderwagen met een warme kruik. De vissen in de vissenkomp moesten in Tiel achterblijven. Moeder was bang dat ze zouden bevriezen onderweg. Ze vulde nog wel de vissenkomp met een flinke hoeveelheid brood zodat ze genoeg te eten zouden hebben. Ver kwamen ze helaas niet. Op de Tielse Lingedijk moest Ties het al opgeven. De dooi was ingetreden, er was nog slechts sprake van een dun laagje sneeuw, te dun en te erg platgetrapt om de slee voor te kunnen bewegen. Ties ging terug om naar een andere oplossing te zoeken. Hij had geluk want hij vond in de buurt van de Adamshof bij de Tielseweg een handkar die omgekeerd in een sloot lag. Het was een hele klus geweest het ding op de kant te krijgen maar het was hem gelukt.

BESCHIETINGEN

Ze liepen via Buren richting Culemborg, Ties duwde de handkar met de spullen met Tinie erbovenop. Marie volgde met de kinderwagen met Jopie en de baby. Ze werden ingehaald door een Duitse colonne die ze een poosje volgden. Dicht bij Culemborg werd die colonne doelwit van vliegtuigbeschietingen! Ties pakte Jopie op en trok Tinie van de kar en rende met de beide kinderen, ieder onder één arm, naar een nabij gelegen aardappelkuil. Marie volgde hem met de baby, ze doken in de aardappelkuil en gingen bovenop de drie kinderen liggen om ze met hun lichaam te beschermen. Kogels ketsten achter hen op de keien! Het liep gelukkig goed af. Toen er geen lawaai van vliegtuigen meer was trok het gezin weer verder. Door al het oponthoud moesten ze een overnachtingsadres zoeken. Ze waren van harte welkom op een boerderij in de buurt. Marie en de baby mochten binnen blijven bij het fornuis, de andere drie mochten in de stal bij het vee slapen. Ze kregen goed te eten en de volgende dag proviand voor onderweg mee.

Evacuatiehuis in Everdingen, inmiddels afgebroken (Privé bezit)

🔒 (Privé bezit)

EVERDINGEN

Het was ondertussen weer harder gaan vriezen. De volgende dag bereikten ze pas in de avond hun evacuatieadres in Everdingen, bij boer Kees van de Pol, waarschijnlijk geen familie en een zuinige vrijgezel. Ze woonden een half jaar bij hem aan de Tienhovenseweg 13C in Everdingen, waar Ties zich voortdurend schuil hield als er Duitsers in de buurt kwamen. Hij was bang te werk gesteld te worden in Duitsland. Broertje Jopie werd ziek en verzwakte steeds meer. Hij werd vanuit Everdingen overgebracht naar het Tielse noodhospitaal op Mariënwaerd bij Beesd. Daar, op 21 februari 1945, overlijdt het jongetje, nog net geen 3 jaar oud. Dokter ten Bockel Huinink had gevochten voor zijn leventje en zelfs nog zijn broer, die professor was, geraadpleegd. De hersenvliesontsteking was helaas sterker... Jopie werd begraven op de Algemene Begraafplaats in Beesd. Gezien de extreem strenge winter was het niet gelukt een groot genoeg gat te graven in de diep bevroren aarde. Het kleine kistje moest met geweld naar beneden gedrukt worden. Opoe Van de Pol had verschrikt 'arme Jopie' geroepen. Opa en opoe Van de Pol hadden een evacuatieadres aan de Voorstraat in Beesd.

BEVRIJD

Na de bevrijding keerde de rest van het gezin weer terug naar Tiel. Ze werden opgehaald met een open vrachtwagentje. De rit was enerverend. Ze werden door elkaar geschud en baby Tonnie huilde veel. Overal zagen ze oorlogsschade. In ieder dorp of gehucht waar ze doorheen kwamen was wel een huis dat kapot geschoten was door een verdwaalde V1 of een doelgerichte granaat. In een sloot lag een kapot geschoten legerwagen van de moffen op z'n kant, een stuk verderop was een Duitse legerwagen volledig uitgebrand tegen een schuur aan beland. Een gescheurde legerjas hing nog over het stuur. Broer Tinie was enorm bang van vliegtuigen, zelfs de geallieerde vliegtuigen joegen hem grote angsten aan. Hij is overleden in 2017 en is dat de rest van zijn leven niet meer kwijtgeraakt.

NAAR HUIS

Toen ze Tiel naderden zagen ze al van verre dat de grote kerk helemaal kapotgeschoten was. Ze mochten de binnenstad nog niet in, die was nog helemaal leeg. Alles lag plat, ze zagen alleen maar puin. Slechts hier en daar stond af en toe nog een muur overeind. Mannen met pikhouwelen beukten in het puin. Door andere mannen werd dat in karren, met paarden ervoor, geschept. Onderweg kwamen ze een bekende tegen, Broer van Leeuwen uit Tiel, een collega van Ties, ze werkten samen op de fabriek van Daalderop. De vrachtauto waarop zij zaten stond net even stil en Broer riep tegen vader Ties dat hij niet moest schrikken als hij dadelijk thuis kwam. Op z'n plat Tiels riep Broer dat ze alles geruïneerd hadden wat er maar de ruïneren viel. En dat de Duitsers beweerden dat de geallieerden dat gedaan hadden om moffen te zoeken. Ties had geantwoord dat het echt wel de moffen geweest zouden zijn, hij geloofde er niks van.

▲ Waterstraat vanaf het Hoogeinde mei 1945
(Collectie Smit/Kers)

▲ Slaapkamer Badhuisplein 30, in het plafond de beschadiging van een granaatscherf (Tekening Hans van de Pol 1957)

THUIS

Aangekomen op ‘hun’ Badhuisplein bleek de voordeur van hun huis wagenwijd open te staan. De meeste voordeuren aan het plein stonden op een kier. Ze konden overal zo naar binnen lopen. Hier en daar waren wat dakpannen gevallen en lagen er delen van op straat. De meeste ruiten waren gesneuveld, weggeblazen door de luchtdruk van de bommen. Ook hun huis had geen ramen meer.

Vader Ties vreesde nog even voor ratten. Hij maande Marie om voorzichtig met de kinderen te zijn, ze hadden immers voorraden voedsel achtergelaten en daar konden ratten op afkomen.

Dat was echter niet het geval. Wat ze aantreffen in hun woning was veel erger...

UITWERPELEN

De schrik sloeg Ties en Marie om het hart toen ze eenmaal binnen kwamen in hun woning. Het meubilair was omver gegooid, overal lagen glassplinters. Het stonk er vreselijk en op de gekste plekken lagen uitwerpselen. In de hoeken van de woonkamer was hoog tegen de wanden op geplast. Zelfs op de aardappels die in de woonkamer lagen, omdat ze in de kelder hadden moeten slapen, was gepoept en geplast. De aardappels waren uitgelopen en de wortelscheuten hadden zich een weg dwars door het behang heen naar boven gezocht. Er was van alles gestolen door de moffen. De achtergelaten vissen hadden het niet overleefd. De stukken brood die Marie een half jaar tevoren in de vissenkom gedaan had waren uitgezet en zagen inmiddels groen van de schimmel.

Boven had een granaatscherf het slaapkamerraam beschadigd. Naast de deuropening lag een scherf. Aan de Riostraat 16 (familie Van Baal) was een grote krater in een achtertuin zichtbaar, vermoedelijk van hetzelfde projectiel.

FIETSEN

Eén van de eerst dingen die Ties deed was kijken of hun fietsen er nog waren. In september 1944 had hij ze gedemonsteerd en verstopt onder de dakpannen van het keukenzoldertje, nadat ze van de stadsomroeper gehoord hadden dat alle fietsen door de Duitsers geconfisqueerd werden en ingeleverd moesten worden bij de (beruchte) Julianaschool. Ze waren er nog! Zelfs de radio die hij daar ook verstopte was er nog! De woning van Ties en Marie was niet de enige woning die bevuild was. Broer van Leeuwen, de collega en vriend die ze onderweg naar huis nog tegengekomen waren, kwam hen helpen en had dezelfde ervaring. “Ook bij mij stinkt het naar stront en pies”, had hij op z’n plat Tiels medegedeeld. De familie Van Leeuwen woonde aan de Mr. Spieringstraat. Al kokhalzende en naar adem happende moest Ties hun WC-pot leegscheppen. De kraan van de stortbak hadden ze voor vertrek dichtgedraaid om bevroering te voorkomen. De Duitsers hadden gewoon zonder door te trekken gebruik gemaakt van het toilet.

MOESTUIN

Ties had geluk, het meeste van zijn gereedschap was nog aanwezig in de schuur, het was stokoud maar Ties was er zuinig op, hij had het nog van zijn vader gekregen. Ook de zinken wasteil hing nog op dezelfde plaats! Wel hing daarnaast een rottend konijnenvel. Hij zag aan de donkere bloedvlekken op de vloer dat er in zijn schuur geslacht was.

📍 Tinie en Hans bij opoe Doesburg in 1948 (Privé bezit)

Langzamerhand begon het leven weer op gang te komen in Tiel. Ties ging weer aan de slag bij zijn oude werkgever, evenals Broer van Leeuwen.

Zo goed en zo kwaad als het kon probeerde iedereen de schade aan hun woning te herstellen. De ruitjes werden tijdelijk gerepareerd met smalle reepjes glas die gesneden waren uit grotere stukken ruit die her en der nog lagen. Ze wisten dat er niet voor het najaar passende ruitjes voorhanden zouden zijn. Als het regende stroomde het water echter net zo hard aan de binnenkant van het raam als dat het aan de buitenkant deed. Op vensterbanken werden schaarse oude doeken en krantenpapier gelegd.

De achtertuin werd hun moestuin. Er was goed eten nodig om aan te kunnen sterken. Vele burens hadden dit ook gedaan en iedereen hielp elkaar of diende elkaar van advies. De saamhorigheid was groot in de achtertuinen van het Badhuisplein.

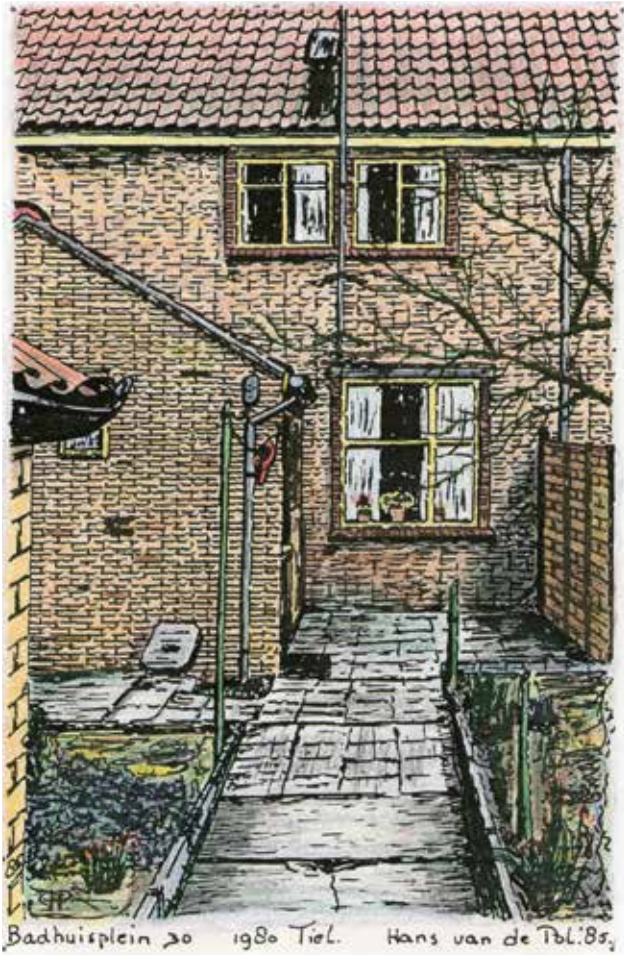
NOG EEN OORLOGSSLACHTOFFER(TJE)

De baby Tonnie was ondertussen vaak ziek. Hij werd steeds zwakker, ondanks pogingen hem goed te laten eten. Hij kreeg difterie en kwam daar niet meer bovenop. Hij overleed op 14 augustus 1945 in het ziekenhuis in Den Bosch. De moffen kregen er de schuld van. Hun krankzinnige oorlog had immers voor armoede gezorgd. De familie stelde terecht dat Tonnie ook een oorlogsslachtoffer was. Aan de oorlog is voor Ties en Marie zo geen einde gekomen...

Tonnie werd begraven op de Algemene Begraafplaats aan de Papesteeg in Tiel. Ties en Marie hadden ervoor gezorgd dat Jopie's kistje opgehaald werd uit Beesd. Jopie werd, op hun uitdrukkelijke wens, herbegraven bij Tonnie. Zelf wilden Ties en Marie later ook deze rustplaats hebben, bij hun jongens. Ze hadden hun hele leven lang verdriet om deze twee zontjes. Hun oudste zoon Tinie en de broers die na de oorlog geboren werden, waaronder Hans (1946,) deelden daar in mee.

IN DE FABRIEK

Ties en zijn collega's, waaronder Broer van Leeuwen, hadden op de fabriek van Daalderop om te beginnen meer op te ruimen dan dat er productie werd gedraaid. De moffen hadden alles wat van metaal was en wat ook maar verplaatsbaar was gestolen. Complete machines waren naar Duitsland getransporteerd. Het metaal werd omgesmolten om er kanonnen en munitie van te maken. Ze kregen het na verloop van tijd voor elkaar om weer een metaalpers te laten stampen. Ties had dit samen met collega Broer gefikst. Er was weinig gereedschap voorhanden en wat er was moest schoongemaakt en opnieuw zuiver afgesteld worden. Ties en Broer hadden een oude matrijs opgeknapt en gesteld. Volgens hen was het ze gelukt om tot op de honderdste millimeter

📍 Badhuisplein 30, alleen het kolenhok is verdwenen
(Tekening Hans van de Pol 1985)

nauwkeurig met een micrometer alles op te meten. Het was een technisch hoogstandje van de heren die in tijd van nood zeer vindingrijk bleken. Ties werkte bij Daalderop tot het begin van de jaren zeventig.

OOM PETER

Peter van de Pol is de broer van opa Martinus, de oom van Ties en oudoom van Hans die hem nooit gekend heeft. Peter stierf op 17 januari 1945. Hij moest Tiel verlaten, evacueren naar Friesland. Hij moest met het voetveer overvaren naar Wijk bij Duurstede om via Driebergen naar Friesland te reizen. Er waren lange

wachttijden bij het veer en het was intussen weer extreem koud geworden. Zwaar ondervoed en schamel gekleed is oom Peter aan de overkant van de rivier door de vrieskou bevangen en overleden. Er stierven zo vijf Tielenaren. Peter was 61 jaar oud en de negen jaar jongere broer van opa Martinus (geboren in 1876, woonachtig aan de Pijnacker Hordijkstraat 10 in Tiel). Opa Martinus was samen met zijn vrouw geëvacueerd naar Beesd. Pas na de bevrijding hoorde opa Martinus dat zijn broer overleden was en hoorde Ties dat zijn oom er niet meer was. De andere vier overleden Tielenaren op die tocht zijn Jenneke Klaziena van Floresteijn, Aart van Eck, Gerdina Maria Marsman en Maria Johanna Petronella Francina Pfeil.

NASLEEP

Ties van de Pol kende geen ‘Duitsers’, hij kende alleen ‘moffen’. Als de personeelsvereniging van Daalderop een reisje maakt naar Monschau dan vertellen ze Ties dat Monschau in de Belgische Ardennen ligt. Ties gelooft het en heeft een fantastische dag gehad.

Hans van de Pol (1946) maakte de oorlog niet mee, maar wel de moffenhaat van zijn ouders. Dat drukt een stempel op zijn leven. Na de basisschool gaat Hans naar de Mulo, waar hij besluit om vooral géén Duits te leren, terwijl dat één van de vakken in de eerste klas is. Hij dacht hiermee zijn ouders een plezier te doen. Toen het eerste jaar erop zat moest Hans de Mulo verlaten omdat hij een één voor Duits had. Hij moest maar naar de ambachtsschool, dat was een hele degradatie én ingrijpend voor zijn latere carrière...

Tinie van de Pol (1941-2017) schreef een brief aan zijn broer Hans over de oorlog. “Wat wij hebben meegemaakt is niets vergeleken met de ellende die miljoenen andere Nederlanders hebben ondervonden.

Ik vond het toen en ook tijdens de verdere jeugd jaren eigenlijk helemaal geen vervelende ervaringen. Ik was nog klein, ik wist niet beter of het hoorde zo.

De oorlog heeft wel veel invloed gehad op het latere leven van onze vader en moeder. Het zijn na de oorlog stille mensen geworden met weinig sociale contacten. Met de weinige mogelijkheden die ze hadden zorgden ze zeer goed voor mij en voor mijn na de oorlog geboren broers. Soms praat ik over de oorlog met mijn kinderen, die inmiddels zelf al grote kinderen hebben. Ik probeer ze duidelijk te maken dat ze het nu toch wel erg goed hebben. Ik beklag me uiteraard niet, ik hou me aan de feiten. Toch is hun reactie dan: ‘Daar heb je hem weer met die verhalen van vroeger. Pa, het is nu een heel andere tijd!’ Het zal wel, denk ik dan, maar als de tijd terugkomt dat iedereen weinig te verteren heeft, hoe zullen jullie daar dan mee omgaan?”

Bron

- Oorlogsherinneringen van mijn ouders, geschreven door Hans van de Pol

EEN NIEUWE STATIONSWIJK IN TIEL

“Een maal, andermaal verkocht” las ik hardop. “Kijk nou eens goed”, zei mijn buurman. Ik keek opnieuw. De letters waren niet zo gek groot, maar daar was dan toch de clou. “Een maal andermaal verkocht”. De tekst staat op een groot bord boven de ingang van de voormalige Ali Baba Markt aan de Spoorstraat. Een flink aantal bestuurders en planmakers was op 12 april 2023 samengedromd om de officiële aftrap te verrichten van het project stationswijk Tiel, die deze voormalige industriële hoek van de stad een totale metamorfose moet geven. Zo’n 325 koop- en huurwoningen in een groene, parkachtige omgeving belooft de folder. Een deel van de oude metaalwarenfabriek Metawa en van de veiling Tiel en Omstreken wordt gespaard en kan gaan dienen voor commerciële functies en ontmoeting. Denk aan een grandcafé of iets dergelijks. Tegenover het RAR-gebouw komt de nieuwe beroepsschool van het Lingecollege en langs de Teisterbantlaan op de plaats van de te slopen oude LTS ook nog eens circa 90 woningen. De bouw moet eind 2024 starten en als alles meezit heeft Tiel vier jaar later twee nieuwe wijken.

De onthulling van het bouwbord op 12 april (Foto auteur)

VERRASSINGEN IN DE OUDE VEILINGGEBOUWEN

De nog overeind staande gebouwen van de veiling Tiel en Omstreken en de metaalwarenfabriek Metawa zijn de laatste getuigen van de glorie van Tiel als fruit- en metaalstad. Die middag van de twaalfde april staan er rondleidingen door de beide panden op het programma. De belangstelling is enorm. Ik besluit vooral de veilinggebouwen te doen. We worden in groepen meegenomen. Ik ben onder de indruk van de enorme ruimtes voor de aanvoer en het bewaren van het fruit, de pakloods, sorteerruimtes, opslag voor fust en de veilingzaal, waar de grote klok nog hangt. Hier zaten de kopers op de tribune met de hand aan de knop en loerend naar de teruglopende wijzer van de klok. Totdat iemand op de knop drukt. De wijzer stopt, het nummer van de koper licht op. Het is de

Het tegeltableau uit 1954 (Foto auteur)

Illustratie uit jubileumboekje van Chris Schut uit 1954 (Collectie RAR)

bedoeling de grote veilingklok veilig te stellen en straks een plaats te geven in de nieuwbouw. Onderweg komen we langs een kleurrijk tegeltableau, voorstellend een grote mand met fruit en een strik in rood-wit-blauw, dit alles binnen een rand met bladmotieven. Het is aangeboden door het personeel van veiling Tiel en Omstreken. In de rechter benedenhoek staat de naam van de maker: R. Smeets. René Smeets (1905-1976) was een veelzijdig kunstenaar die diverse technieken beheerste. Hij bezat talenten als beeldhouwer, glasschilder en keramist. Verder ontwierp hij boekbanden en meubels. In kerken in Brabant en Limburg zijn glas-in-loodramen van hem te vinden. Dankzij de inzet van Bert van Setten, lid van de werkgroep 'Waardevol Tiel', is het tableau op 5 juni losgezaagd en wordt het in een lijst gezet. Daarna kan het een goede bestemming krijgen. Er staan twee jaartallen op het tegeltableau: 1904-1954. Vijftig jaar veiling Tiel en Omstreken.

Een mooi moment om even in de geschiedenis te duiken. Tegen 1900 waren er in het rivierengebied misstanden in de fruitteelt en beurden de fruitteelers lage prijzen. Handelaren speelden de telers tegen elkaar uit. Door de kleine hoeveelheden lagen de vrachtprijzen hoog. Tenslotte was de kwaliteit van het geleverde product slecht. Dat gold met name voor de kersen die en masse naar Engeland geëxporteerd werden. Omdat men dacht dat 'de Engelschman toch wel alles vrêt', sjoemelden de telers met de kwaliteit en het gewicht door onderin de manden slechte vruchten of modderkluiten en stenen te stoppen. De eerste poging hierin verandering te brengen was de oprichting van de Tielse 'Coöperatieve Vereeniging voor Fruit- en Groentehandel Gelria' in 1897. Lang duurde deze samenwerking niet. De deelnemers kwamen hun leveringsbelofte niet na en Gelria ging met een grote schuld in 1901 failliet. De schrik zat er goed in. Desondanks probeerde men het in

1904 opnieuw en dit keer wel met blijvend succes. De veilingvereniging Tiel en Omstreken, zoals de nieuweling heette, veilde de eerste partij kersen op 17 juni 1904. Een eigen gebouw bezat de vereniging niet en daarom vond de verkoop plaats in een schuur bij Moetje van Eck op de hoek van de Stationsweg en de Dr. Bosstraat. De kersen werden in gevlochten manden aangevoerd en de verkoop gebeurde mondeling. De eigenlijke organisatie lag in handen van de firma Septer. Begin twintigste eeuw vonden er in het rivierengebied lezingen plaats over de voordelen van een coöperatie. Sprekers noemden: een billijke prijs; goede maat en gewicht; prima kwaliteit en winst voor de deelnemers. Tiel en Omstreken voelde wel voor een coöperatie, maar Septer niet en in 1910 kwam het tot een conflict. Een scheiding was het gevolg. Voortaan waren er twee fruitveilingen in Tiel: de Coöperatieve veiling Tiel en Omstreken (T en O) en Veiling Septer. In 1916 liet T en O naar tekeningen van de Tielse architect Gobel Formijne het nu nog bestaande gebouw aan de Spoorstraat zetten. In de loop der tijd volgden uitbreidingen. Zelfs in oorlogstijd. In 1941 ontstond er door een verbouwing een grote, hoge loods. Hiervoor waren nieuwe spanten nodig. Metaal was echter schaars en daarom namen de bouwers hun toevlucht tot ijle stalen Polonceauspanten, in 1839 bedacht door de Franse spoorwegingenieur Camille Polonceau. Door een slimme constructie van trek- en drukstaven wist hij spanten te produceren die met betrekkelijk weinig materiaal toch een grote overspanning konden realiseren. Het is de bedoeling een deel van deze unieke spanten opnieuw te gebruiken in de toekomstige stationswijk. Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan verscheen er een aardig getekend boekje van de hand van Chris Schut. Hij werkt met tegenstellingen om de vooruitgang te illustreren. Van manden naar kisten, van aanvoer met paard en wagen naar grotere en snellere vrachtwagens; van zelf verkopen via handjklap tot het moderne afmijnlokaal en een omzet die steeg van 5000 gulden in 1904 tot vijf miljoen in 1953. Vanaf de jaren zestig was er een tendens om met diverse veilingen in het rivierengebied samen te werken of te fuseren. In 1975 nam T en O veiling

Septer over en uiteindelijk fuseerde T en O in 1986 met de veiling Kesteren tot Veiling Rijn-Waal-Maas. De nieuwbouw kwam in Ochten. Tiel had geen veiling meer. Uiteindelijk bleven in het rivierengebied alleen de veilingen in Geldermalsen en Zaltbommel over.

JOMANDA

Rondwalend door de imponerende ruimtes tref ik op een stoel een schilderij aan en sta ik oog in oog met een portret van het medium Jomanda. Het is rechtsonder gesigneerd: Sil 97. Het zou zo maar van de getalenteerde Tielse kunstenaar Silvester Peperkamp (1950-2011) kunnen zijn, bekend van zijn stadsgezichten, maar ook van zijn 1000 portretten project. De trap waarlangs Jomanda tussen 1992 en 1999, gehuld in een blauw gewaad, afdaalde naar het toegestroomde publiek is er ook nog. Haar 'healings' waren emotionele gebeurtenissen, waarvan allerlei 'patiënten', sommigen kronkelend en stuiptrekkend over de vloer, heil verwachtten. Verder vonden er optredens van artiesten plaats en boden de veilinghallen onderdak aan de wagens van het fruitcorso. De laatste jaren kon je er tot januari 2023 koopjes jagen op de Vrije Markt. Het is mooi dat de gevel van het veilinggebouw met het monogram T en O opgenomen wordt in de nieuwbouwplannen. Op die manier kan het fysiek bijdragen aan de slogan 'Tiel Fruitstad'.

📍 Het gevonden schilderij van Jomanda (Foto auteur)

BOREN NAAR SPOREN

In 2018 klopten enkele leden van de werkgroep BATO aan bij het bestuur van de Oudheidkamer, met de vraag of de Vereniging bereid was om een onderzoek van drie bodemonsters, die genomen waren in de buurt van Rijswijk mede financieel te ondersteunen. Dat heeft het bestuur gedaan en in dit artikeltje wil het de leden van onze Vereniging op de hoogte brengen van dit project.

Ik sprak erover met de heer Gerben Joustra, een van de betrokken deskundige en enthousiaste vrijwilligers, die een aantal jaren geleden – hij was toen leraar aardrijkskunde in Wijk bij Duurstede – het initiatief heeft genomen om met zijn leerlingen bij wijze van schoolproject boringen te gaan doen in de Rijswijkse uiterwaarden. Hij deed dit in overleg met prof. W.A. van Esch, destijds directeur van het Instituut voor Rijks Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Doel was om de oude lopen van de Rijn, de zo geheten Romeinse Rijn, in kaart te brengen. Als je immers wist waar de rivier gelopen had, dan kon je ook makkelijker het tracé van een weg vinden, die daar meestal parallel aan liep. En als je een rivierloop én een weg had gevonden, kon je de Limes op de kaart zetten. En dat is natuurlijk het allermooiste. Want we weten dat die noordgrens van het Romeinse Rijk (de Limes) aan de noordkant van onze mooie Betuwe heeft gelegen, versterkt met forten – zoals bij Maurik en Bunnik.

Helaas is juist in de regio van Wijk bij Duurstede en Rijswijk die Limes niet zo eenvoudig vast te stellen, omdat de Rijn daar naar hartenlust kon meanderen. Tot in de zestiende eeuw kende men amper dijken in het gebied!

▲ (Collectie Gerben Joustra)

Deze boringen hebben monsters opgeleverd, die voor onderzoek door promovendi van de universiteit van Utrecht, daar zijn ondergebracht.

Het gebied van en rond de Rijswijkse Bovenpolder is archeologisch interessant: bij baggerwerkzaamheden zijn Romeinse helmen en een zwaard uit de Merovingische tijd gevonden.

Bij de boringen zijn naast lokale archeologen en geologen, ook enkele leden van 'onze' BATO betrokken.

De Utrechtse universiteit ondersteunde dit zgn 'burgerinitiatief' en zo belandden er drie monsters - genomen op een diepte van 4 meter - bij de universiteit. Een van de monsters wordt momenteel onderzocht met behulp van de C14 koolstofdatering. Zo hoopt men de leeftijd van het gevonden te kunnen bepalen. Dat is een lang en kostbaar proces.

Het zou mooi zijn als wij op grond van de analyse van de bodemonsters meer te weten zouden kunnen komen over de loop van de Romeinse Rijn en over een mogelijke weg die daar liep om uiteindelijk de Limes (UNESCO werelderfgoed!) nauwkeuriger te kunnen bepalen. Makkelijk zal het niet zijn. Want de loop van de rivier veranderde in oude tijden voortdurend. Op termijn hoopt men ook resten van het castellum Levefanum, dat daar gelegen moet hebben, te vinden.

Het is geweldig dat kundige en enthousiaste vrijwilligers samen met professionals optrekken. Helaas hebben de voorlopige resultaten van het onderzoek niet de verhoopde conclusies opgeleverd, maar wellicht - en dat zou geweldig mooi zijn - dat in een later stadium, dankzij de inzet van betrokken vrijwilligers, dit ontbrekende stuk van de Limes op de kaart kan worden ingetekend.

Detail van het Merovingisch zwaard (Collectie Gerben Joustra)

FRAAIE AANWINST VOOR HET MUSEUM: TABAKSDOOSJE VAN ALEX ERNSTE (1913-1982)

Een klein tabaksdoosje, maar wel een bijzondere, dát werd op woensdag 24 mei aan mij overhandigd voor het museum door Wout Spies, neerlandicus en dramaturg, nu wonende te Amsterdam. Het contact was gelegd door Emile Smit.

Een koperslager is een vent die grote platen koper koopt, stukken ervan afknijpt, er deuken in slaat, ze aan elkaar braadt en er probeert meer geld voor te krijgen dan hij er voor gegeven heeft (Alex Ernste, 1979).

Lex Ernste was koperslager en vervaardigde objecten van afvalmateriaal, steentjes en karton in zijn atelier in de Heiligestraat in Tiel. Ook maakte hij etsen. In Parijs volgde hij in 1950 lessen aan de beroemde Academie de la Grande Chaumière. Daarna deed hij in Schoonhoven de Vakschool voor Goud- en Zilversmeden. Hij was lid van het Centraal Orgaan Scheppend Ambacht te Delft en medeoprichter van de Sociëteit voor Beeldende Kunsten in Tiel (1963-1966). Hij sprak nooit over koper slaan maar altijd van tikken: *Dan zingt de hamer.*

Wout: “Het tabaksdoosje is een jeugdwerk van Alex Ernste. Wij woonden naast de familie Van IJzendoorn. Hij was nachtportier bij Daalderop en hij en zijn vrouw hadden twee pleegzonen: Alex en Gerard van Norden. Gerrit van IJzendoorn oefende als hobby het beroep van koperslager uit, in een gammel schuurtje. Daar moet Alex het vak geleerd hebben van zijn pleegvader (wel in de verte familie). Mijn vader kreeg het doosje van Van IJzendoorn en ik heb het weer van mijn vader geërfd. Alex heeft zijn pleegvader treffend (zeer gelijkend) getroffen. Hoe Alex er als jongeman heeft uitgezien (ik ken hem alleen met een volle baard) weet ik niet. Van IJzendoorn beitelde AE in het koper (initialen van Alex Ernste). Er staat rondom een spreuk: ‘God zegene het eerzame handwerk’. Het leven van Lex Ernste staat opgetekend in het Biografisch Woordenboek van Tiel in deel 4”.

Het museum heeft meer werk van Alex Ernste in de collectie. We zijn blij met dit mooie tabaksdoosje.

Lisette le Blanc,
conservator

NIEUWS REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

GESLACHTSLIJST SCHULL DIGITAAL

De familienaam Schull is geen onbekende naam in het rivierengebied van de 16e tot 19e eeuw. Nazaten van deze schippers- en handelsfamilie die vaart op de Rijn en Waal, klimmen al snel op naar bestuurlijke functies in Tiel en Zaltbommel. In de verschillende archieven van de stadsbesturen en gerechtsbanken die het RAR beheert, zitten tientallen stukken die betrekking hebben op telgen uit dit geslacht. In 1995 koopt het toenmalige Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg - met steun van de Vriendenstichting - een bijzondere 'geslacht-lijst' van de familie. Deze bestaat uit 3 delen, in 4 bandjes, waarschijnlijk gemaakt door Peter Adriaan Schull tussen 1773 en 1778. Peter Adriaan was jurist, postmeester te Tiel en ook secretaris van de Ridderschap van het Kwartier van Nijmegen. De geslachtslijst is niet voltooid. Schull laat zijn stadsgenoot Roeland van Eijnden (1747-1819) familiewapens intekenen van alle gelieerde families. Heel bijzonder, want Van Eijnden verwerft later bekendheid als tekenaar en schrijver over schilderkunst. Je kunt hem onder andere kennen van 'Geschiedenis der vaderlandse schilderkunst' dat hij samen met A. van der Willigen maakt. En nog unieker: de nota van deze opdracht is bewaard gebleven. Hij zit voorin het eerste deel ingeplakt! Zo weten we dat Van Eijnden de afbeeldingen maakt in de jaren 1776 en 1779 en daarvoor uiteindelijk 36 gulden krijgt. In totaal bevatten de 4 bandjes 168 tekeningen met en van familiewapens. Omdat het familieoverzicht niet voltooid is, zijn 6 wapenschildjes nog 'blanco'. De kleuren zijn in de afgelopen 250 jaar prachtig gebleven. We hebben de bandjes nu gedigitaliseerd en op onze website gezet: 'Geslacht-lijst der familie Schull'. Een prachtige heraldische bron is daarmee toegankelijk gemaakt. Binnenkort komt er ook een namenlijst beschikbaar van de vele aanverwante families die in het overzicht worden genoemd.

ALLE 'DORPSBOEKEN' DIGITAAL OP WEBSITE

Een belangrijke bron voor de geschiedenis van een dorp zijn de zogenoemde 'dorpsboeken'. Dit zijn de registers van de geërfden van een dorpspolder en bestuurders van het dorpsbestuur. Je vindt ze in de archieven van de verschillende dorpspolders. Het RAR heeft nu alle dorpsboeken van voor 1811 gedigitaliseerd. Je kunt ze inzien via de website van het RAR. Als je het trefwoord 'dorpsboek*' in de zoekbalk zet, krijg je de lijst van exemplaren te zien. Door verder te klikken kom je bij de scans.

BEUSICHEM : GEDICHTEN VOOR SIEN VAN ONDERWIJZER WILLEM BULTEN.

Bij het uitruimen van een woning wordt een stapel handgeschreven gedichten gevonden. De gedichten zijn grotendeels 'voor Sien'. De dichter blijkt Beusichemer W.H. (Willem Hendrik) Bulten te zijn en Sien is zijn latere vrouw Francina Pieterella Annigje van Mourik. Een deel van de gedichten is door haar van commentaar en beoordelingen voorzien. Ook een stapel krantenknipsels werd aangetroffen. Deze bevatten stukken die Willem zelf heeft - of over hem zijn geschreven. Beiden waren onderwijzer. Willem werkte in Nederhemert, Zuilichem, Rumpst, Rijswijk, Buren, Beesd, Lienden en Zoelmond, Herwijnen. Vaak als invalkracht, soms als hoofd der school. Vanaf 1958

tot zijn pensionering in 1970 is hij onderwijzer in Beusichem. Sien is ook onderwijzeres, maar ook 60 jaar lang organist in de kerk en bibliothecaresse in Beusichem. Zelfs tot ver na haar pensionering valt ze af en toe nog in op lagere scholen!

BOEKBESPREKINGEN

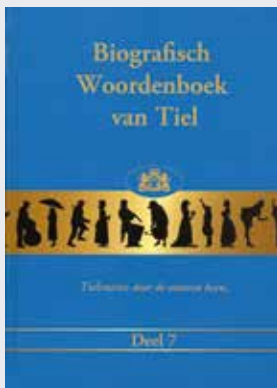
Tessa Ariaans (tekst) en Raphaël Drent (foto's), *Tiel in coronatijd*. Maart 2020 - Februari 2022. Gemeente Tiel. Tiel 2023. Oblong formaat. 98 Pagina's. Geïllustreerd met ruim 130 kleurenfoto's. € 19,95. Verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen en bij cultureel centrum Zinder in Tiel.

Het was een mooi initiatief van de gemeente Tiel de fotograaf Raphaël Drent te verzoeken de coronatijd door middel van foto's vast te leggen en er een boek van te maken. Het resultaat mag er zijn. Een schitterende documentatie met lokale beelden uit de voor velen zo moeilijke en helaas soms treurige periode in hun leven. Niet iets om met plezier aan terug te denken. Maar anderzijds kan de mogelijkheid nu daadwerkelijk even terug te kunnen kijken in de tijd via dit boek, ook een positief effect hebben. Het kan namelijk een gevoel van dankbaarheid oproepen door het meer gaan beseffen hoe betrekkelijk onze welvaart is en dat we dankbaar mogen zijn met hetgeen wij toch nog hebben. De teksten en interviews van Tessa Ariaans bij de foto's ondersteunen dat voortreffelijk. Soms ook zullen ze emotionele reacties oproepen bij hen die dit allemaal hebben meegemaakt. Kortom een compliment aan de gemeente voor het genomen initiatief en de fotograaf en schrijver voor het prachtige resultaat. Het is een sieraad wat uiterlijk en inhoud betreft, die niet mag ontbreken in de boekenkast van de Tielenaars!

C.D. Feijten, *Vijf jaren leed in het land tussen Maas en Waal*. Geïllustreerd. 285 pagina's. [Tiel] 2023. ISBN 9789464659610. € 27,50.

Dit is een bijzonder boek. Het werd namelijk al in 1949 uitgegeven, maar was al jaren uitverkocht. En dat was jammer voor de liefhebbers van de Tielse- in het bijzonder de oorlogsgeschiedenis van de stad. Daarom is het een goed initiatief van de kleinzoons, de heren Hans en Leo Feijten het boek van hun grootvader opnieuw uit te geven. Wel hebben ze het 'hertaald' in de huidige spelling zodat het wat makkelijker leesbaar zal zijn voor de jongere generatie. Alle illustraties zijn vernieuwd omdat de oude te slecht van kwaliteit waren of niet meer te traceren. Tevens hebben ze het boek voorzien van een verantwoording van hun werkwijze en vertellen ze een en ander over de personen die hun vader en grootvader waren. Vervolgens volgen de twintig hoofdstukken uit de oorspronkelijke uitgave die nog steeds een nuttig naslagwerk vormen over die moeilijke periode voor de stad Tiel met de verwoestingen van 1944/1945 als eindresultaat. Bij het lezen ervan moet men wel beseffen dat het ook een enigszins emotioneel tijdsbeeld is van vlak na de oorlog. Er is daarna natuurlijk aan feiten meer bekend geworden dan men toen wist. Maar ondanks dat is het voor elke rechtgeaarde Tielenaar, die betrokken of geïnteresseerd is in de eigen stads-geschiedenis en het oude boek uit 1949 niet heeft kunnen verwerven, een must het nieuwe boek zelf in huis te hebben!

W. Slager-Dijkstra en E.J.Th.A.M.A. Smit (redactieleden), Biografisch Woordenboek van Tiel. Deel 7. Tiel 2023. ISBN 978-90-832485-2-3. Geïllustreerd. 172 pagina's. € 22,50.

Nadat in 2013 deel zes was verschenen is eindelijk het zevende deel uitgekomen. Achttien auteurs hebben hierin 33 biografietjes over al of niet bekende Tielenaren geschreven. Een enkele zeventiende eeuwse wordt beschreven, maar de meeste personen waren min of meer belangrijk in de negentiende en twintigste eeuw. Deze keer komen eindelijk ook vrouwen ruim aan bod. Het boek omvat een scala aan vooral Tielenaren die over het algemeen nu nog bekend zijn, zoals journalist en amateurhistoricus Huub van Heiningen, de kunstenaars Carla Daalderop-Bruggeman en Coen Kaayk, oud pastoor Bert Robben en leraar Guus Taconis. De verhalen zijn over het algemeen vlot en goed leesbaar geschreven en allemaal fraai geïllustreerd met kleurenfoto's, voor zover die beschikbaar waren. Het boek wordt afgesloten met een pagina errata op deel 4 en 6 en een alfabetische index op alle 235 beschreven personen in de delen 1 t/m 7. Daarmee is een prachtige informatieve en rijke bron ontstaan over (soms vergeten) Tielenaren die iets voor de stad betekend hebben of na vertrek uit hun geboortestad van betekenis werden elders in het land. Dit boek behoort, evenals de voorgaande delen in uw boekenkast!

M. Gubbels, M. Melenhorst en D. Verhoeven, (hoofdredactie), Verhaal van Gelderland, Amsterdam 2022. Vier delen in cassette. ISBN 978-90-2444-2560. Geïllustreerd. Totaal 1560 pagina's. € 100,00.

Deze serie boeken voorziet m.i. in een behoefte, want het beschrijft de belangrijke geschiedenis van Gelderland op een zeer prettig leesbare manier. Zonder de wetenschappelijk waarde te kort te doen wordt in vier delen, rijk geïllustreerd, de Gelderse geschiedenis verteld 'van prehistorie tot heden'. Het is onmogelijk van de inhoud der delen een beknopt overzicht te geven. Maar elk deel is voorzien van een uitgebreid notenapparaat, een lijst van geraadpleegde literatuur en gedrukte bronnen en geraadpleegde archieven, databases, beeldverantwoording en een uitgebreide personen- en geografisch register. Handig zijn ook de op de dubbele voor- en achterflappen aangebrachte tijdbalken. Een vondst is de consequent per deel toegepaste kleuraanduiding, die tot in de hoofdstukken is doorgevoerd. Voor de Tielse geïnteresseerde in de lokale en Betuwse historie is dan opvallend dat het aantal verwijzingen naar Tiel per deel toeneemt en dat zijn er niet weinig! Wat wellicht ook een aanduiding is van het belang der stad in het kader van de Gelderse historie. Het is veel geld voor deze aanschaf, maar door vier gedeeld valt het mee en men krijgt dan een ongelukkig rijke bron aan informatie over ons Gelderland én Tiel in de boekenkast! Aan te bevelen!

IN MEMORIAM FRITS KAT (1937-2023)

Op 15 juni jl. is Frits Kat overleden. Hij was jarenlang actief voor de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken.

Frits Kat werd geboren op 8 juni 1937 in Hilversum. Daar groeide hij op. Na de middelbare school studeerde hij geschiedenis in Utrecht. In zijn studietijd leerde hij ook zijn latere vrouw Riet Bouw kennen. Vanaf 1965 was Frits als leraar geschiedenis actief aan wat toen nog de Rijks-HBS, later de Rijkscholengemeenschap en tenslotte Lingecollege heette. Sinds 1974 woonde hij met zijn gezin in Zoelen, waar hij ook is overleden.

In 1998 ging Frits Kat met pensioen. Juist in die periode werd hij bestuurslid van de Oudheidkamer. Zijn specifieke taak in het bestuur was het maken van het jaarprogramma. Dat hield ook de voorbereiding en organisatie van de jaarlijkse excursie in. Hij was lid van het comité dat de viering van het honderdjarig bestaan van de Oudheidkamer in 2001 voorbereidde.

In 2006 eindigde zijn bestuurslidmaatschap, maar hij bleef nog tot 2017 voorzitter van de programma-commissie. Daarna bleef hij daarvan nog gewoon lid. Frits was als historicus vooral gespecialiseerd in de contemporaine geschiedenis (de tijd na 1917). Hij was jarenlang bestuurslid van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (VGN) en van de Atlantische Onderwijscommissie. Daardoor beschikte hij over een groot netwerk en kon hij voor de landentema's die jarenlang de basis voor het jaarprogramma vormden, vaak heel deskundige sprekers vinden.

De echtgenote van Frits overleed in december 2019. Frits bleef ondanks een wat teruglopende gezondheid wel actief en historisch geïnteresseerd. In april 2023 werd bij hem een ernstige ziekte geconstateerd, waaraan hij op 15 juni overleed.

Emile Smit

📷 Frits Kat in 1990 (Foto José Kuijlaars)

VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Willem Spekking.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: vacant

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

WERKGROEP BEELD EN GELUID

Contact: Jan Bouwhuis

E: info@fotobouwhuis.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur

M.J. (Martin) van der Mark, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

G.N. (Ben) van Hoogdalem

Mevr. M.M. (Ria) Kragten-van der Mark

D. (David) Lutje Hulsik

P.R.M. (Paul) van der Ven

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2022 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Ria Kragten, Pierre van der Schaaf,

Peter Schipper, Wim Veerman en Bob Willemsen.

Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

Het R.K. Streektziekenhuis Sint-Andreas aan de Sint Walburgbinnensingel wordt op 26 januari ingezegend door kardinaal B. Alfrink. (Kalendarium)

" I have a dream that my four little children will one day live in a nation where they will not be judged by the color of their skin but by the content of their character. "

Martin Luther King, Jr. (I have a Dream)

Tijdens een nationale betoging voor rassegelijkheid op 28 augustus te Washington spreekt Martin Luther King zijn I Have a Dream toespraak uit, bijgewoond door ongeveer 200.000 zwarten en blanken. (Wikipedia)

In de halve finale van de Europa Cup verslaat Benfica Feyenoord op 8 mei met 3-1. Duizenden supporters reizen per schip naar Lissabon om de wedstrijd te zien. (NOS Andere Tijden Sport)

1963

Op 1 juli presenteert John Gronouski het Zoning Improvement Plan in de VS. Onze Postcode dateert pas van 1977. (isgeschiedenis.nl)

Velen weten het nog exact. Waar was u op 22 november 1963? (RAR)

Op 1 november presenteert Willem Duys als eerste talkshowpresenterator op de Nederlandse televisie, zijn programma 'Voor de vuist weg'. (de Volkskrant)

In aanloop naar de verkiezingen van 1963 is op 18 april het eerste lijsttrekkersdebat op de Nederlandse televisie. In het midden gespreksleider Ferry Hoogendijk, links PvdA-lijsttrekker Vondeling en rechts VVD-lijsttrekker Toxopeus. (isgeschiedenis.nl)

The Great Train Robbery. In Engeland wordt op 8 augustus een trein beroofd met een buit van 2,6 miljoen Pond sterling. (Still uit de film van 1979)

Vanaf 1963 wordt in Tiel gedurende een groot aantal jaren aan het drinkwater fluoride toegevoegd ter voorkoming van tandbederf. Na lange tijd van discussies tussen voor- en tegenstanders werd in 1976 besloten geen fluoride meer toe te voegen. (Kalendarium)